

Εμπρηστές ή Χριστιανοί; Ο Διωγμός του Νέρωνα και η Ποινικοποίηση του «Όνοματος»

Πέτρος Παρθένης

Ιστορικός

Περίληψη: Στόχος του άρθρου είναι η πληρέστερη και καλύτερη κατανόηση των εξελίξεων που οδήγησαν στην ποινικοποίηση του «Όνοματος» των χριστιανών στη Ρώμη τον 1ο μεταχριστιανικό αιώνα. Ο συγγραφέας θεωρεί πως οι διώξεις του Νέρωνα εναντίον των χριστιανών της Ρώμης το καλοκαίρι του 64 μ.Χ. ήταν ουσιαστικά ο πρώτος διωγμός για το «Όνομα». Αξιοποιώντας κυρίως την αφήγηση των Χρονικών του Τάκιτου, τους βίους του Σουητώνιου καθώς και πληροφορίες από την επιστολή του Παύλου προς Ρωμαίους, τις Πράξεις και τα Ευαγγέλια, ο συγγραφέας υποστηρίζει πως η κοινότητα των χριστιανών στη Ρώμη είχε αποκτήσει κακή φήμη μεταξύ Ιουδαίων και εθνικών πριν από το 64, κυρίως λόγω της σύγκρουσης υποστηρικτών και «πολέμιων» του Μωσαϊκού Νόμου, που πυροδότησε φήμες για υποτιθέμενη σεξουαλική διαστροφή και κανιβαλισμό μεταξύ των χριστιανών. Παράλληλα, εξαιτίας αυτής της διαμάχης, οι χριστιανοί έγιναν γνωστοί με αρνητικό τρόπο στις αρχές, ιδιαίτερα όταν έγινε αντιληπτό πως δεν αποτελούν μέρος της Ιουδαϊκής κοινότητας. Όταν οι χριστιανοί αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στις δημόσιες τελετές εξιλασμού που ακολουθήσαν την πυρκαγιά του 64, στοχοποιήθηκαν ακόμη περισσότερο στις διάνοιες των εθνικών και των αρχών. Η σοβαρή κοινωνική κρίση που ξέσπασε μετά την πυρκαγιά ανάγκασε τη λήψη δημοφιλών μέτρων από την κεντρική διοίκηση, ένα από τα οποία ήταν και η πάταξη της τοπικής χριστιανικής κοινότητας. Ο συγγραφέας υποστηρίζει πως οι χριστιανοί δεν κατηγορήθηκαν επίσημα ως εμπρηστές όπως γενικά πιστεύεται, αλλά ανεπίσημα, με την έννοια πως οι ιερόσυλες πρακτικές τους επέφεραν τη δυσμένεια των θεών στην πόλη. Αποτέλεσμα ήταν να συλληφθούν και να εκτελεστούν απλά ως χριστιανοί. Τα γεγονότα αυτά σε συνδυασμό με την άρνηση της εκκλησίας να προσαρμοστεί στις επιταγές της ρωμαϊκής διοικητικής νοοτροπίας, επέδρασε σημαντικά στον τρόπο που αντιμετώπισαν οι αρχές τη χριστιανική εκκλησία, και τελικά οδήγησαν στην εν γένει ποινικοποίηση της χριστιανικής ιδιότητας.

Summary: This article aims at a fuller and better understanding of the development that led to the penalization of the Christian “Name” in Rome during the 1st century AD. The writer believes that Nero’s actions against the Christians of Rome in the summer of 64 AD was actually the first persecution for the “Name.” Based mainly on information from Tacitus, Suetonius, Paul and the New Testament, the writer argues that Christians in Rome had already gained notoriety among Jews and “pagans” before the events of 64, mainly because of their dispute with Jews about the observance of the Mosaic Law. This dispute triggered the creation and circulation of rumors about orgies and cannibalism among Christians and, at the same time, caught the attention of the authorities, especially when it became apparent that Christians were not part of the Jewish community. When Christians refused to take part in the public remedies that followed the fire in 64 AD, their standing before the authorities and masses became even worse. The consequent social

crisis forced the authorities to take measures that would please the crowds, including the persecution of the local Christian community. According to the writer, Christians were not formally charged as arsonists, as generally assumed, but probably accused of evoking the god's wrath upon the city with their sacrilegious practices. As a result, they were arrested and executed just for being Christians. These events, combined with the Church's refusal to adapt fully to the behests of the Roman administration, shaped the way the authorities treated Christians ever since and led to the penalization of the Christian name.

Λέξεις-κλειδιά: Χριστιανοί, Νέρων, διωγμοί, πυρκαγιά, όνομα.

Key words: Christians, Nero, persecution, fire, name

Εισαγωγή

[Γ. Πλίνιος Καϊκίλιος Σεκούνδος προς τον
Αυτοκράτορα Τραϊανό:]¹

«Είναι ιερό μου καθήκον, Κύριε, να σου αναφέρω οτιδήποτε για το οποίο δεν είμαι σίγουρος πώς να το χειριστώ. Ποιος μπορεί άλλωστε να αποδιώξει τις αμφιβολίες μου ή να δια φωτίσει την άγνοιά μου καλύτερα [από σένα];»

«Δεν έχω παρευρεθεί ποτέ σε δίκη Χριστιανών. Συνεπώς, δεν γνωρίζω τι είθισται να τιμωρείται και να ερευνάται, και σε τι βαθμό. Αναρωτιέμαι αν πρέπει να γίνεται κάποια διάκριση [στη μεταχείριση των χριστιανών] βάσει ηλικίας ή να μη διαφέρουν σε τίποτα οι νεαροί από τους μεγαλύτερους· αν η μετάνοια αποφέρει χάρη ή είναι παντελώς ανώφελο να πάψει κάποιος να είναι χριστιανός· αν [επιβάλλεται τιμωρία] σε κάποιον απλά επειδή αποκαλείται με αυτό το όνομα -ακόμη και αν [το συγκεκριμένο άτομο] δεν είχε κάποιου είδους συμμετοχή σε ποταπά εγκλήματα- ή αν η τιμωρία επιβάλλεται για τα εγκλήματα που συσχετίζονται με το όνομα [των χριστιανών].»

«Στο μεταξύ, υιοθέτησα την εξής πρακτική για όσους έχουν κατηγορηθεί σε μένα ως χριστιανοί: [αρχικά,] ρωτούσα τους ίδιους αν [όντως] ήταν χριστιανοί· αν ομολογούσαν, τους ρωτούσα ξανά τρεις φορές υπό την απειλή της εκτέλεσης. Όσοι επέμεναν, ορίζονταν για εκτέλεση -καθώς δεν αμφέβαλλα ούτε στιγμή πως, ό,τι λογής κι αν ήταν αυτό που ομολογούσαν, τέτοια επιμονή και αδιάλλακτη ισχυρογνωμοσύνη έπρεπε να τιμωρηθεί. Υπήρχαν δε και κάποιοι άλλοι με την ίδια παραφροσύνη, τους οποίους συμπεριέλαβα σε αυτούς που θα επέστρεφαν στην Πόλη επειδή ήταν Ρωμαίοι πολίτες.»

«Σύντομα, όπως γίνεται συνήθως, επειδή έτυχε αυτού του χειρισμού η όλη υπόθεση, οι κατηγορίες πλήθυναν και ήρθαν στην επιφάνεια πολλές διαφορετικές περιπτώσεις [χριστιανών].»

«Έφτασε στα χέρια μου ένα ανυπόγραφο σημείωμα που περιείχε ένα σωρό ονόματα. Θεώρησα σωστό να αφήσω ελεύθερους όσους αρνήθηκαν ότι ήταν ή είχαν γίνει ποτέ χριστιανοί, όταν επανέλαβαν μετά από εμένα μια επίκληση στους θεούς και έκαναν δέηση με θυμίαμα και κρασί στην εικόνα σου (που είχα διατάξει να στηθεί ανάμεσα στα ομοιώματα των θεών γι' αυτόν ακριβώς το σκοπό), και επιπλέον καταράστηκαν το Χριστό - πράξεις που λένε πως είναι αδύνατο να εξαναγκαστούν να κάνουν

1. Οι μεταφράσεις όλων των αποσπασμάτων αρχαίων συγγραφέων είναι δική μου.

όσοι είναι πραγματικά χριστιανοί. Άλλοι, που κατονομάστηκαν από έναν πληροφοριοδότη, είπαν [αρχικά] πως ήταν Χριστιανοί, και μετά το αρνήθηκαν· ήταν πράγματι [χριστιανοί στο παρελθόν], αλλά [αργότερα] έπαψαν να είναι - κάποιιο πριν από τρία χρόνια, άλλοι ακόμη πιο πριν, μερικοί δε εδώ και μια εικοσαετία. Όλοι τους απέδωσαν τιμή στην εικόνα σου και στα ομοιώματα των θεών και καταράστηκαν το Χριστό.»

«Διαβεβαίωναν, όμως, με ζέση πως όλο τους το σφάλμα κι η παράβαση ήταν ότι συνήθιζαν να συγκεντρώνονται μια συγκεκριμένη μέρα πριν την αυγή, να τραγουδούν έναν ύμνο προς το Χριστό ως θεό, και να δεσμεύουν ο ένας τον άλλο με ένα συγκεκριμένο όρκο, με σκοπό, όχι τη διάπραξη κάποιου εγκλήματος, αλλά το να μη προβούν σε κανενός είδους κλοπή, ληστεία, ή μοιχεία, ούτε να παραβιάσουν συμφωνία, ούτε να αρνηθούν την επιστροφή ενός καταπιστεύματος. Όταν ολοκλήρωναν τη συγκεκριμένη διαδικασία, χωρίζονταν και, αφού επέστρεφαν, συναθροίζονταν για να λάβουν τροφή, η οποία, όμως, ήταν συνηθισμένη και αθώα.»

«Ακόμη κι αυτό, όμως, είχαν σταματήσει να το κάνουν, εξαιτίας του διατάγματός μου που απαγόρευε τις ενώσεις θρησκευτικού χαρακτήρα, σε αρμονία με τις επίσημες οδηγίες σου. Το γεγονός αυτό με έπεισε πως ήταν απολύτως απαραίτητο να εξακριβώσω από δύο δούλες τις οποίες αποκαλούσαν *διακόνους* τι όντως ίσχυε [για τις συναθροίσεις τους], μέσω βασανιστηρίων. Δεν ανακάλυψα τίποτα περισσότερο από μια στρεβλή και υπέρμετρη δεισιδαιμονία. Γι' αυτό ανέστειλα τις έρευνες και έσπευσα να σε συμβουλευτώ.»

«Μου φαίνεται πως η όλη υπόθεση χρίζει της συμβουλής σου, ιδιαίτερα εξαιτίας του αριθμού των υπό εξέταση ατόμων: πολλοί άνθρωποι κάθε ηλικίας, κάθε τάξης, και των δύο φύλων έχουν κληθεί -και θα εξακολουθούν να καλούνται- για εξέταση. Το μίasma αυτής της δεισιδαιμονίας έχει διεισδύσει όχι μόνο στις

πόλεις, αλλά και στα χωριά και στην ύπαιθρο. Φαίνεται, όμως, πως είναι δυνατόν να ανασταλεί και να διορθωθεί. Είναι αναμφισβήτητο πως ναοί που για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν σχεδόν έρημοι έχουν αρχίσει [και πάλι] να γεμίζουν, και ιερές τελετές που είχαν από καιρό σταματήσει τελούνται ξανά, και είναι παντού διαθέσιμο προς πώληση κρέας θυσιασμένων ζώων - παρότι, μέχρι πρότινος, ήταν σπάνιο να βρεθεί αγοραστής γι' αυτό! Από αυτό το στοιχείο και μόνο μπορεί εύκολα να αντιληφθεί κάποιος τον αριθμό των ανθρώπων που μπορούν να αναμορφωθούν -αν, φυσικά, υπάρχει δυνατότητα για μετάνοια.»

[Απόκριση:]

«Η διαδικασία που ακολούθησες, αγαπητέ μου Σεκούνδε, για τη διερεύνηση των κατηγοριών εναντίον ατόμων που καταγγέλλθηκαν σε εσένα ως χριστιανοί είναι κατάλληλη· δεν γίνεται, άλλωστε, να εφαρμόζεται σε κάθε διαφορετική περίπτωση μία και μόνο καθιερωμένη πρακτική.»

«[Οι χριστιανοί] δεν πρέπει να καταζητούνται· αν γίνει κάποια καταγγελία και καταδικαστούν κάποια άτομα [ως χριστιανοί], να τιμωρούνται, αλλά εκείνοι που αρνούνται ότι είναι χριστιανοί και το καθιστούν αυτό φανερό μέσω επίκλησης στους θεούς μας, ακόμη και αν υπήρχε κάποια υποψία γι' αυτούς στο παρελθόν, να λαμβάνουν χάρη λόγω της μετάνοιάς τους. Ανώνυμα σημειώματα που φτάνουν σε σένα δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται σε κανενός είδους κατηγορία, διότι και κακό προηγούμενο αποτελούν, και δεν ανήκουν στην εποχή μας.»²

Η περίφημη αυτή επιστολή του Πλίνιου του Νεότερου προς τον αυτοκράτορα Τραϊανό συντάχθηκε γύρω στο 111 μ.Χ. Είναι προφανές από το ύφος και το περιεχόμενό της πως ο

2. Πλιν., *epistula* X 96 (C. *Plini Caecili Secundi Epistularum Libri Decem*, ed. R. A. B. Mynors, 1966).

συντάκτης της βρισκόταν σε αμηχανία: γνώριζε πως οι χριστιανοί δικάζονταν από τις ρωμαϊκές αρχές και ορισμένες εκφράσεις του υποδηλώνουν πως ήταν εξοικειωμένος με τις φήμες που διαδίδονταν γι' αυτούς. Συνεπώς, δεν είχε ενδοιασμούς για το αν θα έπρεπε να εκτελέσει όσους είχαν ομολογήσει ότι ήταν χριστιανοί και δεν ήταν διατεθειμένοι να απαρνηθούν την πίστη τους. Σκεπτόμενος, όμως, κατά πόσον είναι κατάλληλο να απελευθερώνει όσους απαρνούσαν την πίστη τους ή ισχυρίζονταν πως είχαν ήδη πάψει να είναι χριστιανοί, άρχισε να διερευνά τις δραστηριότητές τους τον καιρό που ήταν συνταυτισμένοι με την εκκλησία. Ο συλλογισμός του είναι προφανής και απόλυτα λογικός: αν αυτοί οι άνθρωποι συμμετείχαν όντως σε εγκλήματα όσο ήταν χριστιανοί, ακόμη και αν απαρνήθηκαν την πίστη τους, έπρεπε να τιμωρηθούν για όσα είχαν διαπράξει στο παρελθόν.

Ωστόσο, παρά τις ειλικρινείς του προσπάθειες, δεν ανακάλυψε τίποτα ενοχοποιητικό τόσο για τους πρώην, όσο και για τους εν ενεργεία χριστιανούς και, σαφώς προβληματισμένος, αποφάσισε να αναστείλει τις δίκες και τις εκτελέσεις ωσότου λάβει διευκρινίσεις. Μολονότι απορία του πρέπει να ήταν το γιατί τελικά εκτελούνταν οι χριστιανοί, φρόντισε να τη συγκαλύψει στην επιστολή του μη θέλοντας να δείξει ότι αμφισβητεί μία ήδη παγιωμένη αυτοκρατορική πολιτική. Αντί να ρωτήσει γιατί διώκονταν και θανατώνονταν οι χριστιανοί, εξέφρασε την υποτιθέμενη άγνοιά του για τον τρόπο με τον οποίο δικάζονταν, καθώς και για το εύρος της έρευνας ή των αποδείξεων που απαιτούνταν για την καταδίκη τους· αντί να εκφράσει την αμηχανία του για την εκτέλεση χριστιανών που ήταν φανερό πως δεν είχαν διαπράξει κανενός είδους έγκλημα (μερικοί από τους οποίους ήταν εφηβικής ή και προεφηβικής ηλικίας [*teneri*]), ρωτά διακριτικά αν πρέπει να γίνεται κάποια διάκριση στην αντιμετώπισή τους.

Η επιστολή του Τραϊανού ουσιαστικά απάντησε μόνο σε ένα από τα ερωτήματα: στο αν θα μπορούσε να δίνεται χάρη σε όποιον απαρνούσαν τη χριστιανική του ιδιότητα. Δε γίνεται καμιά αναφορά στο τι καθιστούσε εγκληματική την ιδιότητα αυτή καθ' αυτή και στο γιατί έπρεπε να τιμωρείται τόσο αυστηρά ακόμη και αν δεν συσχετιζόταν με κάποιο συγκεκριμένο ποινικό αδίκημα. Είναι πολύ πιθανόν την απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα να μην τη γνώριζε με ακρίβεια κανείς στην κεντρική διοίκηση, ούτε καν ο Τραϊανός. Αποκλείεται ένας τόσο ευφυής άνθρωπος να μη διέκρινε τις πραγματικές απορίες του φίλου του, και μοιάζει απίθανο να μπορούσε να τον δια φωτίσει κάπως περισσότερο και να μην το έκανε.³

Η επιστολογραφία του Πλίνιου καταδεικνύει πέραν πάσης αμφιβολίας πως ήδη από τις αρχές του 2^{ου} αιώνα, υπήρχαν αρκετοί χριστιανοί που εκτελούνταν αποκλειστικά και μόνο εξαιτίας της θρησκευτικής τους ταυτότητας -του «ονόματος». Τα ερωτήματα που απασχολούσαν τον Πλίνιο προκαλούν ανάλογη αμηχανία και σήμερα. Είναι αλήθεια πως η διαδικασία που οδήγησε στην ποινικοποίηση του ονόματος των χριστιανών δεν έχει διαλευκανθεί πλήρως, τουλάχιστον στα αρχικά της στάδια. Πώς κατέληξε το «όνομα» των χριστιανών να αποτελεί αιτία ικανή να οδηγήσει έναν άνθρωπο στην εκτέλεση;

Αρκετοί ερευνητές έχουν αναζητήσει την αφετηρία της διαδικασίας αυτής στον περίφημο διωγμό του Νέρωνα κατά των χριστιανών της Ρώμης το θέρος του 6, βασική πηγή του οποίου είναι τα *Χρονικά* του Τάκιτου. Η σημασία του πρώτου αυτού κρατικού διωγμού συχνά υποβαθμίζεται με το σκεπτικό πως οι χριστιανοί διώχθηκαν ως εμπρηστές, και όχι λόγω της θρησκευτικής τους ταυτότητας. Ωστόσο, η συγκεκριμένη άποψη δεν ερμηνεύει τη

3. Barnes, T. D., *Legislation against Christians*, JRS 58, 1968, σσ. 32 – 4.

μεταγενέστερη στάση των χριστιανών, οι οποίοι ουδέποτε αναφέρθηκαν στη συγκεκριμένη κατηγορία, ούτε φρόντισαν να την ανασκευάσουν με οποιονδήποτε τρόπο. Η μαχητικότητα των χριστιανών απολογητών του δεύτερου και του τρίτου αιώνα και το γεγονός πως ο διωγμός του Νέρωνα ήταν η πρώτη επίσημη αντίδραση των αρχών στο χριστιανικό κίνημα καθιστά τη «σιωπή» των χριστιανικών πηγών γύρω από την κατηγορία του εμπρησμού αξιοπερίεργη. Ορισμένοι, μάλιστα, έχουν φτάσει στο σημείο να θεωρούν την όλη περικοπή των *Χρονικών* ή κάποια τμήματά της προσθήκη κάποιου μεταγενέστερου χριστιανού συγγραφέα –άποψη που αδυνατεί ωστόσο να βρει στιβαρά ερείσματα στην παράδοση του κειμένου και σε άλλους συγγραφείς.⁴

Το άρθρο αυτό σκοπεύει να ανιχνεύσει τη διαδικασία και τους λόγους για τους οποίους ποινικοποιήθηκε το «όνομα» των χριστιανών, καθώς και να επιχειρήσει να ερμηνεύσει τη σιωπή τους σχετικά με την κατηγορία του εμπρησμού. Σκοπεύει επίσης να εξετάσει το κατά πόσον μπορεί να θεωρηθούν οι νερόνιες διώξεις ο πρώτος διωγμός για το «όνομα» στην ιστορία του χριστιανισμού.

Πηγές

Δυστυχώς, οι υπάρχουσες σχετικές πηγές είναι δευτερογενείς, ευάριθμες, ενίοτε ασαφείς, και σχεδόν πάντοτε αποσπασματικές. Στις διώξεις του 64 αναφέρονται μόνο δύο θύραθεν συγγραφείς, σύγχρονοι και φίλοι του Πλίνιου του Νεότερου, ο Π. Κορνήλιος Τάκιτος και ο Σουητώνιος. Πέρα από κάποιες ασαφείς αναφορές στο Νέρωνα ως τον πρώτο διώκτη της χριστιανικής εκκλησίας,⁵ ουδεμία άμεση

πληροφορία είναι διαθέσιμη από χριστιανικής πλευράς.

Θα αποδειχτεί χρήσιμο να παραθέσουμε στο σημείο αυτό τη μοναδική εκτενή αφήγηση για το διωγμό, που περιλαμβάνεται στο δέκατο πέμπτο βιβλίο των *Χρονικών* του Τάκιτου:

Επόμενο βήμα ήταν η εύρεση τρόπων εξευμενισμού των θεών, οπότε και ζητήθηκε κατεύθυνση από τα σιβυλλικά βιβλία, με εισήγηση των οποίων απευθύνθηκαν δεήσεις στο Βουλκάνο [Ηφαιστο], την Κέρες [Δήμητρα] και την Προσερπίνα [Περσεφόνη]. Η Γιούνο [Ηρα], επίσης, δέχτηκε ικεσίες από δέσποινες, πρώτα στο Καπιτώλιο, και στη συνέχεια στην πλησιέστερη ακτή, απ' όπου χρησιμοποιήθηκε νερό για το ράντισμα του ναού και της εικόνας της θεάς. Έλαβαν χώρα, επίσης, ιερά δείπνα και ολονυχτίες που τελέστηκαν από παντρεμένες γυναίκες.

Όλες, όμως, οι ανθρώπινες προσπάθειες και τα αφειδή δώρα του αυτοκράτορα και οι εξευμενισμοί των θεών δεν απέλειψαν τη σκότια πεποίθηση πως η πυρκαγιά ήταν αποτέλεσμα διαταγής. Τελικά, για να απαλλαχτεί από αυτή τη φημολογία, ο Νέρων ενοχοποίησε και επέφερε τα πιο ακραία βασανιστήρια σε μια ομάδα ανθρώπων μισητή για τα βδελύγματά της, που ονομάζονταν από το λαό «χριστιανοί».

Ο Χριστός, από τον οποίο παράγεται το όνομά [τους], υπέστη τη μέγιστη ποινή κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Τιβέριου από τον Πόντιο Πιλάτο, έναν από τους επιτρόπους μας, και τότε μια άκρως μοχθηρή δεισιδαιμονία, που είχε μόλις κατασταλεί, εξαπλώθηκε και πάλι, όχι μόνο στην Ιουδαία, την αρχική πηγή του κακού, αλλά ακόμη και στη Ρώμη,

4. Π.χ. βλ. Carrier, R., *The Prospect of a Christian Interpolation in Tacitus, Annals 15.44, Vigiliae Christianae* 68 (2014), σσ. 264 – 83.

5. Μελ. Σάρδεων, *πρὸς Ἀντωνῖνον Βιβλίδιον*, απ. 3. Τερτυλ., *Apologeticus*, V 3, *Ad Nationes*, I 7, 8 – 9. Ευσεβ., *Χρονικόν*, XX 216, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, II 25.

όπου συγκεντρώνεται οτιδήποτε ειδεχθές και ξεδιάντροπο από κάθε μέρος του κόσμου και γίνεται δημοφιλές.

Έτσι, λοιπόν, συνελήφθησαν όλοι όσοι ομολόγησαν [ότι ήταν χριστιανοί]. Στη συνέχεια, με βάση δικές τους πληροφορίες, ένας τεράστιος αριθμός [χριστιανών] καταδικάστηκε, όχι τόσο εξαιτίας του εγκλήματος του εμπρησμού της πόλης, όσο εξαιτίας του μίσους τους για την ανθρωπότητα. Διακωμώδηση κάθε λογής προστέθηκε στη θανάτωσή τους. Καλυμμένοι με δέρματα θηρίων, ξεσχίζονταν από σκυλιά και πέθαιναν, ή σταυρώνονταν ή καταδικάζονταν στην πυρά και καίγονταν χρησιμεύοντας ως νυχτερινός φωτισμός όταν χανόταν το φως της ημέρας. Ο Νέρων προσέφερε τους κήπους του για το θέαμα και διοργάνωσε μια παράσταση στον ιππόδρομο όπου ανακατεύτηκε με το πλήθος ντυμένος ως αρματοδρόμος ή στεκόταν ψηλά σε ένα άρμα. Εξάλλου, ήταν προφανές πως δεν ήταν για το δημόσιο καλό που χάνονταν αυτοί οι άνθρωποι, αλλά για να χορτάσει η σκληρότητα ενός και μόνο ανθρώπου.⁶

Το «Όνομα» πριν το 64

Η μαρτυρία του Τάκιτου και του Παύλου

Προφανώς ο διωγμός του 64 είναι απότοκος εξελίξεων και ζυμώσεων που προηγήθηκαν, στοιχεία των οποίων έχουν διασωθεί στη χριστιανική και θύραθεν γραμματεία.

Ο Τάκιτος δηλώνει ξεκάθαρα πως οι χριστιανοί ήταν ήδη μισητοί στη Ρώμη πριν από τα γεγονότα του 64, λόγω της «απεχθούς διαγωγής» και «του μίσους τους για την

ανθρωπότητα». Οι περιγραφές του είναι αναμφισβήτητα επηρεασμένες από την πραγματικότητα των ημερών του, στις οποίες οι κατηγορίες περί *θυέστειων δείπνων* και *οιδιπόδειων μίξεων* ήταν πολύ διαδεδομένες. Παρόλα αυτά, η πληροφορία του μοιάζει έγκυρη: ο Νέρων δε θα δίωκε μια ομάδα ανθρώπων σεβαστή και συμπαθή στην ήδη εξοργισμένη τοπική κοινότητα. Οι χριστιανοί θα ήταν κατάλληλοι ως αποδιοπομπαίος τράγος μόνο αν ήταν ήδη αντιπαθείς. Η επιστολή του Παύλου προς Ρωμαίους επιβεβαιώνει αυτό το συμπέρασμα.

Η επιστολή του Παύλου προς την εκκλησία (ή έστω προς μια από τις εκκλησίες) της Ρώμης συντάχθηκε περίπου οκτώ χρόνια πριν το ξέσπασμα του διωγμού, και αναφέρεται σε διάφορα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι χριστιανοί στην πόλη εκείνη την κρίσιμη περίοδο. Ο Παύλος δεν κατέγραψε απλά σκέψεις ενθάρρυνσης και θεολογικού στοχασμού, αλλά και απαντήσεις σε συγκεκριμένα ζητήματα που απασχολούσαν τους χριστιανούς της πρωτεύουσας. Καθώς φαίνεται, ένα από τα ζητήματα αυτά ήταν ορισμένες δυσχερείς καταστάσεις που είχαν ήδη ανακύψει με την ιουδαϊκή κοινότητα και τις αρχές της πόλης.

Οι παραινέσεις του Παύλου υπονοούν ότι οι χριστιανοί της Ρώμης ανησυχούσαν και θεωρούσαν πιθανό το ενδεχόμενο να βρεθούν στο στόχαστρο των αρχών. Στο 12^ο κεφάλαιο, ο Παύλος τονίζει πόσο σημαντικό ήταν να μην προβαίνουν οι χριστιανοί σε πράξεις αντεκδίκησης έναντι όσων τους εξύβριζαν ή τους κακομεταχειρίζονταν, αλλά, αντίθετα, να είναι ειρηνικοί με όλους. Αμέσως μετά, στο 13^ο κεφάλαιο, τονίζει την υποχρέωση που έχουν ενώπιον του Θεού και της συνείδησής τους να υποτάσσονται στις αρχές και να διατηρούν καλή και νομιμόφρονα διαγωγή, αποδίδοντας όλους τους φόρους και τη δέουσα τιμή στους

6. XV 44.

εκπροσώπους του κράτους. Αξίζει να παραθέσουμε το σχετικό απόσπασμα:⁷

Κάθε ψυχή ας υποτάσσεται στις ανώτερες εξουσίες, γιατί δεν υπάρχει εξουσία παρά μόνο από τον Θεό, κι οι εξουσίες που υπάρχουν τώρα έχουν οριστεί στις θέσεις τους από το Θεό. Επομένως, αυτός που εναντιώνεται στην εξουσία, έχει ταχθεί ενάντια στη διευθέτηση του Θεού, κι αυτοί που έχουν ταχθεί εναντίον της θα λάβουν καταδικαστική κρίση για τον εαυτό τους. Εξάλλου, αυτοί που ασκούν εξουσία είναι φόβητρο όχι για τα καλά έργα, αλλά για τα κακά. Θέλεις, λοιπόν, να μη φοβάσαι την εξουσία; Κάνε το καλό και θα αποκομίσεις τον έπαινό της· διότι είναι για σένα διάκονος του Θεού διορισμένος για καλό. Αλλά αν πράττεις το κακό, να φοβάσαι! Δεν φέρει, εξάλλου, άσκοπα το σπαθί [για την επιβολή της τιμωρίας]· διότι είναι διάκονος του Θεού, τιμωρός με σκοπό να εκδηλώσει οργή σε αυτόν που πράττει το κακό. Γι' αυτό είναι αναγκαίο να υποτάσσετε [στην κρατική εξουσία], λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο την οργή της, αλλά και τη συνείδησή [σας]. Για αυτό, άλλωστε, πληρώνετε και φόρους· διότι αυτοί είναι δημόσιοι υπηρέτες του Θεού, αφοσιωμένοι πλήρως σε αυτό ακριβώς το έργο. Να αποδίδετε σε όλους αυτά που τους οφείλονται: σε αυτόν που απαιτεί το φόρο, το φόρο· σε αυτόν που απαιτεί τα τέλη, τα τέλη· σε αυτόν που απαιτεί φόβο, φόβο· σε αυτόν που απαιτεί τιμές, τιμές.⁸

Ο Παύλος φροντίζει να γίνει απόλυτα σαφής: οι χριστιανοί δεν έχουν να φοβηθούν τίποτα απολύτως αν διατηρούν άμεμπτη διαγωγή

και χαρακτηρίζονται από νομιμόφρονα στάση έναντι των αρχών. Η συμβουλή του βασιζόταν πλήρως στην προσωπική του πείρα: πολλές φορές είχε γλιτώσει από χέρια διωκτών, ακριβώς επειδή κανείς δεν μπορούσε να του προσάψει βάσιμη κατηγορία για απειθεία ή παραβίαση του ρωμαϊκού νόμου.⁹ Προτρέπει, λοιπόν, τους συντρόφους του να μην υιοθετούν επιθετική στάση έναντι της κεντρικής εξουσίας, ούτε να προσπαθούν να πάρουν εκδίκηση όταν δέχονται φραστικές επιθέσεις και ύβρεις.¹⁰

Ο Παύλος αναφέρεται στη συνέχεια σε προσπάθειες ορισμένων να συκοφαντήσουν την εκκλησία. Οι παραινέσεις του υποδηλώνουν ξεκάθαρα πως οι συγκεκριμένες κατηγορίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν ακόμη και σε εκτέλεση έναν χριστιανό, για αυτό και αναγκάζεται να διαβεβαιώσει τους ομοπίστους του πως αν εκείνοι παρέμεναν ηθικά ακέραιοι, δεν υπήρχε λόγος ανησυχίας:

Ποιος θα κατηγορήσει τους εκλεγμένους του Θεού; Ο Θεός είναι αυτός που τους ανακηρύσσει δίκαιους. Ποιος θα καταδικάσει; [...] Ποιος θα μας χωρίσει από την αγάπη του Χριστού; Μήπως κάποια θλίψη ή στενοχώριες ή διωγμός ή πείνα ή απόλυτη φτώχεια ή κάποια επικείμενη συμφορά ή εκτέλεση; Ισχύει αυτό που έχει γραφτεί [στις Γραφές]:

«Για χάρη σου θανατωνόμαστε όλη την ημέρα·

θεωρηθήκαμε ως πρόβατα για σφαγή».

Κι όμως, όλες αυτές τις καταστάσεις τις υπερνικούμε μέσω εκείνου που μας αγάπησε. Γιατί είμαι πεπεισμένος πως ούτε θάνατος, ούτε ζωή, ούτε άγγελοι, ούτε κυβερνήσεις, ούτε τωρινές καταστάσεις, ούτε μελλοντικές, ούτε

7. Το κείμενο που στο οποίο βασίστηκε η μετάφραση των περικοπών της ΚΔ είναι αυτό της 27^{ης} έκδοσης των Nestle-Aland.

8. Ο. π., 13, 1 – 7.

9. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι αυτές στους Φίλιππους, στην Κόρινθο, στην Έφεσο αλλά και στην Ιερουσαλήμ (Πράξ. 16, 19 - 40· 18, 12 - 17· 19, 23 - 41· 22, 26 - 30).

10. Βλ. Ρωμ. 12, 14, 17 - 21.

δυνάμεις, ούτε ύψος, ούτε βάθος, ούτε καμιά άλλη κατάσταση θα μπορέσει να μας χωρίσει από την αγάπη του Θεού, που είναι στον Χριστό Ιησού, τον Κύριό μας.¹¹

Ωστόσο, ο Παύλος δεν σταματά στις ενθαρρυντικές διαβεβαιώσεις. Προσθέτει με έμφαση πως, αν θέλουν οι χριστιανοί να μείνουν στο απυρόβλητο, οφείλουν να διατηρούν καλό το όνομά τους μεταξύ των εθνών, αποφεύγοντας συνήθειες που θα μπορούσαν να το σπιλώσουν:

Μην οφείλετε σε κανέναν τίποτα απολύτως, παρά μόνο το να αγαπάτε ο ένας τον άλλον· διότι αυτός που αγαπάει το συνάνθρωπό του έχει εκπληρώσει και όλο τον υπόλοιπο Νόμο.¹² Διότι το «Δεν πρέπει να μοιχεύσεις», «Δεν πρέπει να διαπράξεις φόνο», «Δεν πρέπει να κλέψεις», «Δεν πρέπει να κυριεύεσαι από πλεονεξία», και οποιαδήποτε άλλη εντολή, συνοψίζεται σε τούτο το λόγο: «Πρέπει να αγαπάς τον πλησίον σου όπως τον εαυτό σου». Η αγάπη δεν εργάζεται το κακό στον πλησίον· συνεπώς, η αγάπη αποτελεί την ολότητα του Νόμου. [...] Ας αποβάλουμε, λοιπόν, τα έργα του σκοταδιού και ας φορέσουμε τον οπλισμό του φωτός. Όπως κατά τη διάρκεια της μέρας, ας πορευτούμε με ευπρέπεια, όχι με ξέφρενα γλέντια και μεθύσια, όχι με ανήθικες σαρκικές σχέσεις και ξεδιαντροπιές, όχι με έριδα και ζήλια. Αντίθετα, ντυθείτε τον Κύριο Ιησού Χριστό και μην έχετε το νου σας στο πώς θα ικανοποιήσετε τις επιθυμίες της σάρκας.¹³

11. 8, 33 – 39.

12. Αναφέρεται προφανώς στο Μωσαϊκό Νόμο, μέρος του οποίου είναι ο Δεκάλογος. Οποτεδήποτε αναφέρεται στο εξής ο όρος με κεφαλαίο το αρχικό του γράμμα, εννοείται ο Μωσαϊκός Νόμος.

13. Ο. π., 13, 8 – 12.

Στα συγκεκριμένα αποσπάσματα, ο Παύλος αναφέρθηκε άμεσα ή έμμεσα σε τουλάχιστον δύο σοβαρές κατηγορίες που φαίνεται πως απασχολούσαν τους χριστιανούς της Ρώμης: απείθεια στις αρχές και ακραία ανηθικότητα. Μοιάζει απίθανο να αναφέρθηκε στα θέματα αυτά τυχαία.

Η διαπίστωση αυτή συνάδει με τη μαρτυρία του Τάκιτου, υποδηλώνοντας πως το «όνομα» των χριστιανών στη Ρώμη ήταν ήδη αρνητικά στιγματισμένο πριν το διωγμό του 64. Μένει να εξακριβώσουμε το γιατί.

Η Σύγκρουση Ιουδαίων και Χριστιανών στη Ρώμη

Η μαρτυρία του Σουητώνιου

Ο βιογράφος των αρχών του δεύτερου αιώνα Σουητώνιος διασώζει μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα πληροφορία στο βίο Κλαυδίου. Περιγράφοντας μια σειρά μέτρων του Κλαυδίου που χαρακτηρίστηκαν θετικά από την πλειονότητα των Ρωμαίων, αναφέρει τα εξής:

Εξόρισε από τη Ρώμη τους Ιουδαίους, επειδή βρίσκονταν σε συνεχή αναταραχή, υποκινούμενοι από τον Χρηστό [Chrestus].¹⁴

Οι περισσότεροι μελετητές τοποθετούν το διάταγμα περί το 49, αλλά αναγνωρίζουν πως είναι αδύνατον να εξακριβωθεί το ακριβές περιεχόμενό του, ο λόγος για τον οποίο εκδόθηκε, καθώς και το πώς μπορεί να εφαρμόστηκε.¹⁵ Είναι βέβαιο, όμως, πως ο Σουητώνιος καταγράφει ένα πραγματικό γεγονός, που επιβεβαιώνεται μερικώς στις *Πράξεις των Αποστόλων*. Στην αφήγηση για το ταξίδι του Παύλου στην Κόρινθο, αναφέρεται το εξής:

¹⁴. *Vita Divi Claudii*, 25: *Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantis Roma expulit*.

¹⁵. CAH X², σ. 868 – 9. Feldman, ό. π., σσ. 96 – 7.

[...] και βρίσκοντας κάποιον Ιουδαίο ονόματι Ακύλα, που καταγόταν από τον Πόντο και είχε έρθει πρόσφατα από την Ιταλία, και την Πρίσκιλλα τη σύζυγό του - επειδή ο Κλαύδιος είχε διατάζει όλους τους Ιουδαίους να φύγουν από τη Ρώμη [...].¹⁶

Δυστυχώς δεν διευκρινίζεται αν ο Ακύλας και η Πρίσκιλλα ήταν Χριστιανοί προτού συναντηθούν με τον Παύλο, δηλώνεται, όμως, πως έφυγαν από τη Ρώμη επειδή ήταν Ιουδαίοι, όχι επειδή ήταν χριστιανοί. Η πληροφορία δίνεται συμπληρωματικά, δίχως ιδιαίτερη σημασία για τη γενικότερη πλοκή της αφήγησης και, συνεπώς, δεν υπάρχει λόγος να αμφισβητήσουμε την εγκυρότητά της.¹⁷

Τι προκάλεσε, ωστόσο, την έκδοση του διατάγματος; Αναμφίβολα, ο «Chrestus» του Σουητώνιου, είναι μια λανθασμένη μεταγραφή του «Χριστός».¹⁸ Συνεπώς, ο βιογράφος, αν δεν

¹⁶. Πράξ. 18, 2: και εύρον τινά Ιουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς Ρώμης [...].

17. Διάφοροι ερευνητές αμφιβάλλουν για την εφαρμογή του διατάγματος και το βαθμό που μπορεί όντως να επηρέασε την ιουδαϊκή κοινότητα. Η έλλειψη οποιασδήποτε σχετικής αναφοράς από τον Ιώσηπο και τον Τάκιτο καταδεικνύει πως ο αριθμός όσων όντως έφυγαν ήταν μικρός και το μέτρο είχε εφήμερο χαρακτήρα. Άλλωστε, ήταν νομικά αδύνατο να εκδιωχθούν όλοι οι Ιουδαίοι από τη Ρώμη, καθώς αρκετοί από αυτούς είχαν αποκτήσει τα δικαιώματα Ρωμαίου πολίτη (και απαιτούταν ειδική δίκη για να εξοριστούν), ενώ το μέγεθος της ιουδαϊκής κοινότητας στη Ρώμη ήταν τέτοιο που καθιστούσε την συλλήβδην εξορία όλων των Ιουδαίων σχεδόν αδύνατη. Βλ. Feldman, L. H., *Jew and Gentile in the Ancient World*, Princeton University Press, N. Jersey 1993, σ. 97. Είναι, ωστόσο, βέβαιο πως ο Κλαύδιος όντως εξέδωσε ένα διάταγμα εκδίωξης των Ιουδαίων από τη Ρώμη, καθώς και ότι κάποιοι από αυτούς (έναν μάλλον μικρό αριθμό) όντως έφυγαν - έστω προσωρινά.

18. Ο Ορόσιος, χριστιανός ιστορικών των αρχών του 5ου αι., αντιγράφοντας από το Σουητώνιο, μεταγράφει το όνομα του υποκινητή ως *Christo* (VII 6, 15) και αυτός είναι που χρονολογεί το διάταγμα γύρω στο 49 μ.Χ., στο ένατο έτος της ηγεμονίας Κλαυδίου. Αντίθετα, ο Δίων

έχει περιπέσει σε σοβαρό αναχρονισμό (πράγμα απίθανο καθώς είχε πρόσβαση σε έγκυρες κρατικές πηγές), ουσιαστικά μνημονεύει ταραχές μεταξύ Ιουδαίων που σχετίζονταν με κάποιο τρόπο με το χριστιανικό άγγελμα. Οι ταραχές ήταν τόσο σοβαρές, ώστε ανάγκασαν τις αρχές να λάβουν μέτρα για να τις καταστείλουν.

Γνωρίζουμε, επίσης, πως, στο πρώιμο αυτό στάδιο ανάπτυξης του χριστιανικού κινήματος, οι αρχές δεν διέκριναν μεταξύ χριστιανών και Ιουδαίων. Εξάλλου, ο τρόπος ζωής και λατρείας και οι βασικές τους πεποιθήσεις θα έμοιαζαν ολόιδιες στην κεντρική διοίκηση. Παράλληλα, μεγάλη μερίδα Ιουδαίων χριστιανών, τόσο στην Παλαιστίνη όσο και στη διασπορά, εύλογα θεωρούσαν τότε τη θρησκευτική τους κοινότητα ενταγμένη στο ευρύτερο ιουδαϊκό θρησκευτικό σύστημα.¹⁹

Ο χρόνος έκδοσης του διατάγματος του Κλαυδίου (γύρω στο 49 μ.Χ.), συμπίπτει χρονικά με την περίφημη Αποστολική Σύνοδο, η οποία αποτέλεσε την πρώτη σοβαρή ρήξη του χριστιανισμού με τον Ιουδαϊσμό και τις απαιτήσεις του Μωσαϊκού νόμου. Τότε ήταν που αποφασίστηκε πως όσοι εθνικοί βαφτίζονταν και γίνονταν πλήρη μέλη της χριστιανικής εκκλησίας, δεν ήταν πλέον υποχρεωμένοι να τηρούν όλες τις απαιτήσεις του Νόμου, ιδίως την περιτομή, την τήρηση του Σαββάτου κ. ά. - θέματα για τα οποία οι Ιουδαίοι ήταν εξαιρετικά ευαίσθητοι και εύθικτοι. Ωστόσο, η συγκεκριμένη απόφαση διευκόλυνε πάρα πολύ την εισροή σημαντικού αριθμού

Κάσσιος, στο LX 6, 6, αναφέρεται πιθανότατα σε κάποιο προηγούμενο διάταγμα, κατά την έναρξη της διακυβέρνησης του Κλαυδίου, που αφορούσε ταραχές μεταξύ Ιουδαίων και εθνικών στην Αλεξάνδρεια, όχι μεταξύ Ιουδαίων και χριστιανών.

19. Περιφανής απόδειξη το Πράξ. 21: 20. Πρβλ. την εξαιρετική μελέτη του M. Heemstra, *The Fiscus Judaicus and the Parting of the Ways* (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament. 2. Reihe, 277. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010), που τοποθετεί τον πλήρη διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων στα τέλη του 1^{ου} - αρχές 2^{ου} αιώνα.

εθνικών στο χριστιανισμό, πολλοί από τους οποίους συμπαθούσαν τον Ιουδαϊσμό αλλά δεν γίνονταν προσήλυτοι φοβούμενοι τις απαιτήσεις του Νόμου. Οι μη χριστιανοί Ιουδαίοι που έβλεπαν χριστιανούς συμπατριώτες τους να συγχρωτίζονται και να αποδίδουν λατρεία με εθνικούς που δεν είχαν καν περιτμηθεί τους προκαλούσε αποτροπιασμό. Εξάλλου, υπήρχαν και χριστιανοί Ιουδαίοι που είχαν παρόμοια αισθήματα. Αρκεί να πούμε πως σχεδόν το μισό βιβλίο των Πράξεων και αρκετές από τις επιστολές του Παύλου, ιδιαίτερα η *Προς Γαλάτες*, ασχολούνται με αυτές ακριβώς τις εξελίξεις.

Τα γεγονότα αυτά κατέστησαν τους χριστιανούς εν γένει πολύ πιο αντιπαθείς στους ιουδαϊκούς κύκλους, και η διάδοση των αποφάσεων της Αποστολικής Συνόδου μέσω αντιπροσώπων στις εκκλησίες εκτός Παλαιστίνης πυροδότησε μεγάλες εντάσεις τόσο σε συναγωγές, όσο και σε εκκλησίες. Σε αυτά τα πλαίσια, η μαρτυρία του Σουητώνιου μοιάζει απολύτως κατανοητή: υποδηλώνει πως ήδη από τα μέσα του πρώτου αιώνα, η ιουδαϊκή κοινότητα της Ρώμης βρισκόταν σε σοβαρή σύγκρουση με την τοπική χριστιανική εκκλησία – τόσο σοβαρή, ώστε ανάγκασε τις αρχές να επέμβουν για την επιβολή της τάξης.

Η μαρτυρία του Παύλου και του Τάκιτου

Το μεγαλύτερο τμήμα της επιστολής προς *Ρωμαίους* είναι αφιερωμένο στη σημασία που έχει ή δεν έχει η εφαρμογή των διατάξεων του Μωσαϊκού Νόμου από Ιουδαίους και μη χριστιανούς για την εξασφάλιση της αιώνιας σωτηρίας. Επίκεντρο της διαμάχης ήταν η άποψη των Ιουδαίων πως μόνο όσοι τηρούσαν ευλαβικά το Νόμο μπορούσαν να ελπίζουν στη θεία εύνοια. Στόχος της επιστολής του Παύλου ήταν να τονίσει την πλήρη ισότητα Ιουδαίων και εθνικών χριστιανών και να αποσαφηνίσει την αξία του Νόμου για τη χριστιανική εκκλησία. Εκθέτοντας, όμως, τις απόψεις του για το θέμα,

αποκαλύπτει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη σχέση χριστιανών, Ιουδαίων και εθνικών στη Ρώμη λίγα μόλις χρόνια πριν το ξέσπασμα του διωγμού.

Εξετάζοντας τη θέση του Νόμου στη χριστιανική πίστη μετά τα γεγονότα της Αποστολικής Συνόδου, ο Παύλος αναφέρεται σε μια κατηγορία εναντίον των χριστιανών που προφανώς είχε ιουδαϊκή προέλευση. Επειδή η πλειονότητα των χριστιανικών εκκλησιών εκτός Παλαιστίνης δεν θεωρούσαν πλέον αναγκαία την προσκόλληση ενός εθνικού στο Νόμο, οι Ιουδαίοι κατηγορούσαν τους χριστιανούς για έλλειψη ηθικών αναστολών:

Και μήπως -όπως ψευδώς κατηγορούμαστε και ισχυρίζονται μερικοί ότι λέμε- «να κάνουμε το κακό για να έρθει το καλό;»²⁰

Σε άλλο σημείο θέτει το ερώτημα:

Τι θα πούμε λοιπόν; Θα συνεχίσουμε [να ζούμε] στην αμαρτία για να αφθονήσει [πάνω μας] η χάρη [του Θεού]; Ούτε κατά διάνοια! Εμείς που πεθάναμε σε σχέση με την αμαρτία, πώς γίνεται να εξακολουθήσουμε να ζούμε πια σε αυτήν;²¹

Παρότι χαρακτηρίζει την κατηγορία ψευδή, ο Παύλος μοιάζει να φοβάται την παγίωση μιας τέτοιου είδους χαλαρής ηθικά στάσης μεταξύ των χριστιανών, ορισμένοι από τους οποίους ίσως πίστευαν πως η πίστη στο Χριστό ήταν επαρκής για σωτηρία, ακόμη και αν η διαγωγή τους ήταν επιλήψιμη. Ο Παύλος φροντίζει να ξεκαθαρίσει αυτό το σημείο όσο το δυνατόν καλύτερα:

20. 3, 8.

21. 6, 1 – 2.

[...] *Ας μην βασιλεύει, λοιπόν, η αμαρτία στο θνητό σας σώμα υπακούοντας στις επιθυμίες του, και μην παρουσιάζετε τα μέλη σας ως όπλα αδικίας στην αμαρτία* [...] *Διότι η αμαρτία δεν θα σας εξουσιάζει, δεδομένου ότι υπόκεισθε όχι σε κάποιο είδος Νόμου, αλλά σε μια κατάσταση [θεικής] εύνοιας. Και λοιπόν; Να αρχίσουμε να αμαρτάνουμε επειδή δεν είμαστε κάτω από κάποιου είδους Νόμο, αλλά σε [θεία] εύνοια; Ούτε κατά διάνοια!* [...] *Αντίθετα, ευχαριστίες ας αποδοθούν στον Θεό, γιατί ήσασταν δούλοι της αμαρτίας [...].*²²

Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν πως η ηθική των μελών της εκκλησίας ήταν ζήτημα που συζητούσαν έντονα τόσο οι χριστιανοί, όσοι και οι Ιουδαίοι της Ρώμης, με αποτέλεσμα να διασπείρονται διάφορες φήμες και μεταξύ των εθνικών. Οι συνεχείς αναφορές του Παύλου ειδικά σε σεξουαλική ανηθικότητα δεν είναι τυχαίες: στο πρώτο κεφάλαιο ο Παύλος περιγράφει την αξιοθρήνητη κατά τη γνώμη του ηθική κατάσταση των εθνικών με φράσεις που μοιάζουν καλοδιαλεγμένες:

[...] *ο Θεός [...] τους έχει παραδώσει σε μια κατάσταση ακαθαρσίας στην οποία οι ίδιοι εξευτελίζουν τα σώματά τους, εκείνους που [...] λάτρεψαν τη δημιουργία μάλλον παρά το Δημιουργό* [...] *Γι' αυτόν το λόγο, ο Θεός τούς έχει παραδώσει σε εξευτελιστικά πάθη: ακόμη κι οι γυναίκες τους άλλαξαν αντικατέστησαν τη φυσική συνουσία με την παρά φύση παρόμοια, και οι άντρες [...]* *Και καθώς δεν τους άρεσε να έχουν ακριβή γνώση για τον Θεό, ο Θεός τούς έχει παραδώσει σε έναν απονενομημένο τρόπο σκέψης, για να κάνουν καθετί απρεπές, πλήρεις καθώς ήταν ήδη από*

*κάθε λογής αδικία, πονηρία, πλεονεξία, κακία, γεμάτοι φθόνο, φόνο, έριδες, δόλο, παλιανθρωπιά, όντας **συκοφάντες, κακόγλωσσοι**, άτομα που μισούν το Θεό, με αχαλίνωτο θράσος, υπερήφανοι, αλαζόνες, **εφευρέτες του κακού**, ανυπάκουοι στους γονείς, δίχως κατανόηση, ασυνεπείς, άστοργοι, δίχως ίχνος συμπόνιας [...].*²³

Η έμφαση που δίνεται στη σεξουαλική διαστροφή και τη συκοφαντία είναι αξιοσημείωτη. Φαίνεται πως οι χριστιανοί ήδη κατηγορούνταν για ηθική διαφθορά και εξαχρείωση, και ο Παύλος θέλησε με τη σκληρή αυτή εισαγωγή να καταδείξει πως δεν είναι οι χριστιανοί που είναι διεφθαρμένοι, αλλά οι κατήγοροί τους, οι οποίοι εφευρίσκουν και διαδίδουν ψευδείς και ανυπόστατες φήμες.

Η αφήγηση του Τάκιτου συνάδει με το περιεχόμενο της εν λόγω επιστολής. Στην αφήγησή του διευκρινίζει πως κανείς στη Ρώμη δεν πίστευε ότι οι χριστιανοί όντως ευθύνονταν για τον εμπρησμό της πόλης. Τονίζει, όμως, πως οι χριστιανοί ήταν *ήδη* μισητοί εξαιτίας των *αισχυρών και διεστραμμένων συνηθειών* τους – λατινιστί, *flagitia*.

Ο συγκεκριμένος όρος αναφέρεται πρωτίστως σε αναίσχυντες πράξεις που επιφέρουν κοινωνικό στιγματισμό και όνειδος, σε ασέλγειες υποκινούμενες από ασίγαστα πάθη.²⁴ Ο Τάκιτος χρησιμοποιεί τη λέξη αυτή σε λιγότερες από εκατό περιπτώσεις στο σύνολο του σωζόμενου έργου του, περιγράφοντας πάντοτε διαγωγή ξεδιάντροπη και άκρως ανήθικη. Στο ένα τρίτο περίπου των περιπτώσεων που χρησιμοποιεί τον όρο, αναφέρεται σε ασυνήθιστα σεξουαλικά σκάνδαλα, που χαρακτηρίζονταν από έλλειψη αιδούς και συστολής για τον κοινωνικό στιγματισμό: η προτίμηση μιας γυναίκας

23. 1, 24 – 32.

24. Για *flagitia* κατηγορείται τόσο ο Νέρων, όσο και ο Σ. Τυγγελλίνος. Βλ. Τάκ., *Annales*, XIV 51, Πρβλ. XVI 32.

22. 6, 11 – 22.

ευγενούς καταγωγής να δηλωθεί ως πόρνη σε δημόσιο κατάλογο, για να μπορεί να εκπορνεύεται,²⁵ η φημολογούμενη μοιχεία της γυναίκας του Τιβέριου Δρούσου, γιου του Τιβέριου, με τον έπαρχο του Πραιτωρίου Σηιανό (σχέση που φημολογούνταν πως κατέληξε στη δολοφονία του Δρούσου²⁶), η μοιχεία της Αιμιλίας Λέπιδας, συζύγου του διαδόχου του θρόνου, με ένα δούλο (σχέση που όταν αποκαλύφθηκε οδήγησε στην αυτοκτονία της Λέπιδας)²⁷ – όλα αυτά τα περιστατικά περιγράφονται ως *flagitia*. Ο όρος χρησιμοποιείται συχνότατα και σε σχέση με τον αυτοκρατορικό οίκο: οι ακρότητες της Μεσσαλλίνας, που μοίχευε κατά συρροή και έφτασε στο σημείο, όντας σύζυγος του Κλαυδίου, να παντρευτεί τον νεαρό Σίλλιο,²⁸ η φημολογούμενη αιμομικτική σχέση της Αγριππίνας με το γιο της Νέρωνα,²⁹ τα περίφημα δημόσια όργια που οργάνωσε ο Νέρων στην εορτή των Γιουβενάλιων,³⁰ ο γάμος του Νέρωνος (με αυτόν στο ρόλο της νύφης) με ένα δούλο του, τον Πυθαγόρα,³¹ επίσης περιγράφονται ως *flagitia*.³²

Συνεπώς, όταν ο Τάκιτος αναφερόταν στα *flagitia* των χριστιανών υπονοούσε κυρίως πράξεις ασυνήθιστης σεξουαλικής διαστροφής. Η μαρτυρία του συμφωνεί με το περιεχόμενο της προς Ρωμαίους επιστολής και ενισχύει το συμπέρασμα πως φήμες για οργιαστική

συμπεριφορά των χριστιανών κυκλοφορούσαν ήδη από τα μέσα του πρώτου αιώνα.

Φαίνεται, λοιπόν, πως η θεολογική σύγκρουση Ιουδαίων και χριστιανών πριν το 64 είχε διευρυνθεί και περιλάμβανε κατηγορίες για ανηθικότητα και διαστροφή, οι οποίες εύκολα διασπείρονταν και ενισχύονταν μεταξύ των εθνικών.

Η μαρτυρία των Πράξεων και των Ευαγγελίων

Στην Καινή Διαθήκη οι εκάστοτε διώξεις κατά χριστιανών ακολουθούν ένα πολύ συγκεκριμένο πρότυπο. Στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, Ιουδαίοι προσπαθούν να στρέψουν τις ρωμαϊκές αρχές εναντίον των χριστιανών, χρησιμοποιώντας κατηγορίες που αρχικά αφορούν πάντοτε σε υποτιθέμενη προσβολή του Νόμου από τους χριστιανούς, οι αρχές, όμως, παρουσιάζονται αδιάφορες για τέτοιου είδους ζητήματα και δεν ασχολούνται με την υπόθεση. Δε συμβαίνει, όμως, το ίδιο όταν οι χριστιανοί εγκαλούνται για απείθεια, στασιασμό ή άλλου είδους ποινικά αδικήματα.³³

Τα συνοπτικά ευαγγέλια, των οποίων η σύνταξη και η αρχική διάδοση στις εκκλησίες χρονολογείται από την πλειονότητα των ερευνητών στη δεκαετία του 60 και του 70, παρέχουν παρόμοιες πληροφορίες. Στο *Κατά Ματθαῖον εὐαγγέλιον*, 5, 10 – 12 διαβάζουμε για το διωγμό που θα υφίσταντο οι χριστιανοί μετά το θάνατο και την ανάληψη του Ιησού:

Ευτυχισμένοι είστε όταν οι άνθρωποι σας γλενάζουν και σας διώζουν και με ψέματα πουν κάθε είδους πονηριά εναντίον σας εξαιτίας μου.

25. Τάκ., *Annales*, II 85: *nam Vistilia praetoria familia genita licentiam stupri apud aedilis vulgaverat, more inter veteres recepto, qui satis poenarum adversum impudicas in ipsa professione flagitii credebant.*

26. Ο. π., IV 3.

27. Ο. π., III 23.

28. Ο. π., XI 12, 25 – 26, 32, 34.

29. Ο. π., XIV 2.

30. Ο. π., XIV 15.

31. Ο. π., XV 37. Πρβλ. επίσης τη χρήση του όρου στο XVI 19, όπου αναφέρεται γενικά στις αρσενικές και θηλυκές συντροφικές του Νέρωνα.

32. Το *flagitium*, συνδυάζεται και με άλλους είδους ακραία εγκληματική συμπεριφορά στον Τάκιτο, το στοιχείο, όμως, της σεξουαλικής διαστροφής κυριαρχεί. Αυτό, άλλωστε, συνάδει και με την ετυμολογία της λέξης – βλ. Lewis, C. T., Short, C., *A Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford 1958, s. v. *flagitium*.

33. *Πράξεις* 14, 1 – 7· 17, 5 – 9· 18, 12 – 17· 19, 23 – 40· 24, 2 – 8.

Κάτι αντίστοιχο και στο *Κατὰ Λουκὰν* 6, 22 – 29:

Ευτυχισμένοι είστε όταν οι άνθρωποι σας μισήσουν και όταν σας διώξουν από ανάμεσά τους και σας χλευάσουν και απορρίψουν το όνομά σας ως πονηρό εξαιτίας του Γιου του ανθρώπου. [...] Αλίμονο όταν όλοι οι άνθρωποι πουν για σας καλά λόγια, γιατί τα ίδια έκαναν κι οι προπάτορές τους στους ψευδοπροφήτες [...].

Ακόμη και η καταδίκη του Ιησού τοποθετούνται στο ίδιο πλαίσιο: οι Ιουδαίοι αρχικά κατηγορούν τον Ιησού για θέματα που σχετίζονται με το Νόμο, αλλά αποτυγχάνουν να πείσουν τις αρχές. Μόνο όταν τον συκοφαντούν με ψευδείς κατηγορίες περί στασιασμού επιτυγχάνουν την εκτέλεσή του.

Δεν θα ήταν παράλογο, λοιπόν, να συμπεράνουμε πως αυτό το επαναλαμβανόμενο μοντέλο επαναλήφθηκε σε κάποια μορφή και στη Ρώμη:

- Αρχικά προκαλείται ένταση μεταξύ μη χριστιανών και χριστιανών Ιουδαίων για ζητήματα που αφορούν στο Νόμο. Σύντομα, η διαμάχη διευρύνεται περιλαμβάνοντας και μη Ιουδαίους χριστιανούς.
- Η συγκεκριμένη σύγκρουση τραβά την προσοχή των αρχών αλλά δεν είναι αρκετή για να διακρίνει τους χριστιανούς ως διακριτή κοινότητα από τους Ιουδαίους.
- Η σύγκρουση έχει ως αποτέλεσμα τη γένεση και κατηγοριών εναντίον των χριστιανών μη θρησκευτικής φύσης, λ.χ. για εγκληματική και διαστροφική συμπεριφορά. Οι εν λόγω κατηγορίες διαδίδονται, διογκώνονται και εμπλουτίζονται από τους εθνικούς (κανιβαλισμός, όργια, κτλ.) ελκύνοντας

ακόμη πιο έντονα την προσοχή των αρχών.

- Οι χριστιανοί στη Ρώμη αισθάνονται την εχθρότητα να διογκώνεται εναντίον τους και φοβούνται διώξεις από τις αρχές.
- Ο Παύλος στην επιστολή του, μεταξύ άλλων, προσπαθεί να τους κατευθύνει στο πώς να χειριστούν τη λεπτή αυτή κατάσταση.

Το είδος των κατηγοριών και της αντιχριστιανικής φημολογίας ενισχύει περαιτέρω αυτά τα συμπεράσματα.

Η Φύση των Κατηγοριών

Οι κυριότερες κατηγορίες εναντίον των χριστιανών -αιμομιξία και κανιβαλισμός- άγγιζαν ευαίσθητες χορδές της ρωμαϊκής σκέψης, προκαλώντας αποστροφή.

Ειδικά τον πρώτο προχριστιανικό αιώνα μαρτυρείται η συσχέτιση τέτοιου είδους πρακτικών στη ρωμαϊκή κοινωνία με οτιδήποτε νοούταν ολότελα ξένο και εχθρικό στη ρωμαϊκή σκέψη:³⁴ η αφήγηση του Λίβιου για το σκάνδαλο των Βακχαναλίων, στο οποίο περιλαμβάνονταν φήμες περί ανθρωποθυσιών, συντάχθηκε την ίδια περίπου περίοδο. Επί Κλαυδίου, η ιερατική τάξη των Δρυιδών διώχθηκε ανελέητα από τις ρωμαϊκές αρχές, συνδεδεμένη στις διάνοιες των Ρωμαίων με τελετουργικούς σφαγιασμούς αιχμαλώτων.³⁵ Ο

34. Στο ποίημα του Λουκανού *De Bello civili sive Pharsalia*, που περιγράφεται η σύγκρουση Καίσαρος και Πομπηίου, ο δεύτερος παρουσιάζεται να ζητά τη συνδρομή μια Θεσσαλής μάγισσας η οποία τρέφεται με ανθρώπινα πτώματα. Λουκαν., *De Bello civili sive Pharsalia*, 413 – 830.

35. Δεν είναι γνωστό κατά πόσον ευσταθούν οι κατηγορίες αυτές. Η τάξη των Δρυιδών είχε πάντως στιγματιστεί ως ακραία ιερόσυλη, μολονότι πραγματική αιτία της διώξής της ήταν η στασιαστική της στάση έναντι των Ρωμαίων. Για τα μέτρα του Κλαυδίου βλ. Σουητ., *vita Divi Claudii*, 25. Για ανθρωποθυσίες και βασανιστήρια αιχμαλώτων από Γαλάτες και Βρετανούς βλ. Δίων. Κάσ. LXII 7 και Τάκ., *Annales*, XIV 30 κ.ε.

Ιώσηπος διασώζει μια ευρέως διαδεδομένη φήμη μεταξύ εθνικών σύμφωνα με την οποία κάθε χρόνο οι Ιουδαίοι της Παλαιστίνης απήγαγαν έναν Έλληνα, τον θυσίαζαν στο ναό της Ιερουσαλήμ, γεύονταν από το αίμα και τα εντόσθιά του και έδιναν όρκο αιώνιου μίσους προς τους Έλληνες.³⁶ Η γελοιότητα της συγκεκριμένης κατηγορίας δεν απέτρεψε την ευρεία διάδοσή της -ειδάλλως ο Ιώσηπος δεν θα έμπαινε καν στον κόπο να την ανασκευάσει.

Πώς, όμως, συσχετίστηκαν οι ανθρωποθυσίες και ο κανιβαλισμός με τη χριστιανική εκκλησία; Έχουν διατυπωθεί διάφορες εύλογες θεωρίες: ορισμένοι εικάζουν πως αιτία ήταν η αποχή των χριστιανών από τη δημόσια λατρεία καθώς και η πεισματική άρνηση των περισσοτέρων να γευτούν ειδωλόθυτα, τα οποία ήταν για τις μάζες των εθνικών η πλέον πλούσια και περιζήτητη τροφή! Άλλοι τονίζουν την ισχύ ορισμένων αρνητικών στερεοτύπων της αρχαίας ρωμαϊκής σκέψης για τις ξενικές λατρείες, στα οποία περιλαμβάνεται η χρήση ανθρώπινου αίματος και ο κανιβαλισμός, κι άλλοι στρέφουν την προσοχή τους στο τελετουργικό του τελευταίου Δείπνου και στη διαστρέβλωση του συμβολισμού του.

Είναι αλήθεια πως το χριστιανικό τελετουργικό θα μπορούσε πολύ εύκολα να παρεξηγηθεί, τόσο από τους εθνικούς, όσο και από τους Ιουδαίους, και έχουμε σαφείς ενδείξεις πως είχε ήδη παρεξηγηθεί πριν τελειώσει ο 1^{ος} αι. μ.Χ.: στο ευαγγέλιο του Ιωάννη, μια μεγάλη ομάδα Ιουδαίων πιστών εγκαταλείπει οργισμένη και αηδιασμένη τον Ιησού όταν εκείνος τους λέει πως για να σωθούν πρέπει να φάνε τη σάρκα του και να πιούν το αίμα του.³⁷ Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε κατά πόσον η φήμη αυτή προέκυψε όντως για πρώτη φορά σε ιουδαϊκούς ή εθνικούς κύκλους. Ούτως ή άλλως, η φήμη ριζώθηκε στις διάνοιες των εθνικών αρκετά νωρίς (όπως καταδεικνύει το ευαγγέλιο

του Ιωάννη αλλά και η επιστολή του Πλίνιου προς τον Τραϊανό) και στιγματίσε για αιώνες τη χριστιανική εκκλησία.³⁸

Όσο για τις κατηγορίες περί αιμομιξίας, μια επισκόπηση των χρονικών του Τάκιτου, του Σουητώνιου και του Δίωνα Κάσσιου καταδεικνύει πως οι φήμες για όργια και αιμομιξίες αποτελούσαν συνηθέστατο μέσο συκοφαντίας στη Ρώμη του πρώτου μεταχριστιανικού αιώνα. Αναφέρονται αρκετές περιπτώσεις συγκλητικών που εκτελέστηκαν ή αυτοκτόνησαν υπό το βάρος τέτοιων κατηγοριών.³⁹ Σχετικές φήμες κυκλοφορούσαν για όλους σχεδόν τους ηγεμόνες της Ιουλιοκλαυδιανής δυναστείας και, φυσικά, για το Νέρωνα, για τον οποίο φημιολογούταν πως διατηρούσε σχέσεις με την ίδια του τη μητέρα.⁴⁰ Ο μεγάλος αριθμός ανυπόστατων, στην πλειονότητά τους, ανεκδότων τέτοιου είδους αποδεικνύει πόσο διασκεδάζε τους Ρωμαίους η παραγωγή και διάδοση παρόμοιων ιστοριών.

Οι νυχτερινές συναθροίσεις των χριστιανών, η συνήθεια να αποκαλούν τους ομοπίστους τους «αδελφέ/ή», και η ευκολία με την οποία διασπείρονταν ανάλογες φήμες⁴¹ συνέβαλαν στη δημιουργία ανάλογων

38. Δεν αποκλείεται οι Ιουδαίοι απλά να μετακύλησαν κατηγορίες που βάρυναν τους ίδιους (ανθρωποθυσία και κανιβαλισμός) στους χριστιανούς. Άλλωστε και οι ίδιοι οι χριστιανοί έκαναν αργότερα κάτι παρόμοιο, προσπαθώντας να ενοχοποιήσουν χριστιανικές «αιρέσεις» για εγκλήματα που στιγματίζαν το σύνολο της εκκλησίας. Πρβλ. *Πέτρον Β'*, 2, 1 – 2 και Ιουστ., *Απολογ. Α'*, 4, 7 – 8. 16, 8 και 26.

39. Δίων. Κάσ. LVIII 22 και Τάκ., *Annales*, VI 19. Άλλη περίπτωση, Τάκ., *Annales*, XII 4. Πρβλ., την αναφορά του Σουητώνιου στο βίο του Κλαυδίου, 15.

40. Αύγουστος, Σουητ., *vita Gaii*, 23. Γάιος, Σουητ., *vita Gaii*, 24 και 36. Πρβλ. Δίων. Κάσ., LIX 3, 11, 26. Ο γάμος του Κλαυδίου με την ανιψιά του Αγριππίνα, η ολοκλήρωση του οποίου απαίτησε και νομοθετικές προσαρμογές, δημιούργησε σάλο στην πόλη. Βλ. Σουητ., *vita Divi Claudii*, 15, Τάκ., *Annales*, XII 5 – 7. Νέρων, Δίων. Κάσ., LXI 11 και Τάκ., *Annales*, XIV 2. Σουητ., *vita Neronis*, 28.

41. Είναι πολύ ενδιαφέροντα τα σχόλια του Τάκιτου σχετικά με το πόσο εύκολα διασπείρονταν ανυπόστατες και συχνά αφελείς φήμες μεταξύ του όχλου στη Ρώμη. Ενδεικτικά, βλ. *Annales*, II 39 – 40, III 19 και 44, XI 27.

36. Ιώσηπος, *Κατὰ Απίωνος*, II 91 κ. ε. (το απόσπασμα διασώζεται μόνο σε λατινική μετάφραση).

37. 6, 52 – 61.

κατηγοριών εναντίον τους. Πιθανόν μάλιστα η έμφασή τους στην αγνότητα και την εγκράτεια, και η ανάλογη κριτική που ασκούσαν στους εθνικούς για σεξουαλική εξαχρείωση, να ενίσχυσαν τη διάδοσή τους.⁴² Όσο για την ιδιάζουσα ορολογία που χρησιμοποιήθηκε για την περιγραφή των χριστιανικών *flagitiorum* (*θυέστεια δεῖπνα, οίδιπόδειες μίξεις*), ίσως να προέκυψε επί Νέρωνος: δύο από τα δημοφιλέστερα έργα των τελευταίων χρόνων της διακυβέρνησής του ήταν τραγωδίες με πρωταγωνιστές τους Θυέστη και Οιδίποδα.⁴³

Συμπέρασμα; Οι χριστιανοί συσχετίστηκαν αρκετά νωρίς με κατηγορίες που προκαλούσαν οργή και αποστροφή στις ρωμαϊκές αρχές, και είναι εύλογο να υποθέσουμε πως προέκυψαν από μια πολεμική που συνειδητά ή ασυνείδητα έστρεψε τελικά τη διοίκηση εναντίον της. Η άφιξη του Παύλου στη Ρώμη συνέβαλε καταλυτικά σε αυτή την εξέλιξη.

Η άφιξη του Παύλου στη Ρώμη

Μια παράμετρος που δε λαμβάνεται σχεδόν ποτέ υπόψη από όσους καταπιάνονται με τα γεγονότα του 64, είναι το γεγονός της άφιξης του Παύλου στη Ρώμη, δύο μόλις χρόνια πριν το ξέσπασμα του διωγμού.

Ο Παύλος ήταν ζηλωτής κήρυκας του ευαγγελίου, ένθερμος ομιλητής και εξαιρετικά πεισματικός στις θέσεις του και συχνά ξεσπούσαν ταραχές στις πόλεις όπου κήρυττε, ιδιαίτερα σε αυτές με έντονη ιουδαϊκή παρουσία. Ενίοτε οι ενάντιοί του λάμβαναν δράση είτε

εκδιώκοντάς τον, είτε επιχειρώντας να τον σκοτώσουν, είτε εγκαλώντας τον στις αρχές.

Είναι δύσκολο να πιστέψω πως η άφιξη του στη Ρώμη μπορεί με κάποιο τρόπο να βοήθησε στην εξομάλυνση των σχέσεων μεταξύ Ιουδαίων και χριστιανών! Όταν το 59 ο Παύλος επέστρεψε στην Ιερουσαλήμ, ανακάλυψε πως πολλοί Ιουδαίοι, χριστιανοί και μη, αντιμετώπιζαν αρνητικά τη διδασκαλία του για το Νόμο, πιστεύοντας πως δίδασκε την πλήρη εγκατάλειψή του. Κατά την επίσκεψή του στο Ναό, διασώθηκε την τελευταία στιγμή από ένα μαινόμενο όχλο και στάλθηκε άρον-άρον με στρατιωτική συνοδεία στην Καισάρεια, όπου και επικαλέστηκε το δικαίωμά του να δικαστεί ενώπιον του Καίσαρα στη Ρώμη. Εντωμεταξύ, ιθύνοντες των Ιουδαίων στην Ιερουσαλήμ επιχειρήσαν επανειλημμένα να τον δολοφονήσουν ή να επιτύχουν την εκτέλεσή του από τις αρχές. Όταν ο Παύλος έφτασε με στρατιωτική συνοδεία στη Ρώμη, συγκάλεσε τους επικεφαλής των Ιουδαίων και τους εξήγησε τους λόγους για τους οποίους είναι εκεί. Διευκρίνισε πως δεν είχε έρθει για να βλάψει την ιουδαϊκή κοινότητα.⁴⁴ Οι Ιουδαίοι του αποκρίθηκαν, σύμφωνα με τις Πράξεις, ως εξής:

*Εμείς ούτε επιστολές έχουμε λάβει για σένα από την Ιουδαία, ούτε κάποιος από τους αδελφούς που έχουν έρθει μας γνωστοποίησε επίσημα ή έστω ανέφερε κάτι πονηρό για σένα. Έχουμε, όμως, την αξίωση να ακούσουμε από σένα τι πρεσβεύεις, γιατί, πραγματικά, σε ό,τι αφορά αυτή την αίρεση [ενν. τους χριστιανούς], μας είναι γνωστό πως παντού μιλούν εναντίον της.*⁴⁵

Η προσπάθεια του Παύλου να πείσει τους Ιουδαίους ιθύνοντες καταλήγει σε αποτυχία, αλλά συνεχίζει να κηρύττει για δύο χρόνια στη

42. Πρβλ. *Β' Πέτρον*, 4, 3 – 4: *ἀρκετὸς γὰρ ὁ παρεληλυθὸς χρόνος τὸ βούλημα τῶν ἐθνῶν κατειργάσθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελείαις, ἐπιθυμίαις, οἴνοφλυγίαις, κόμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρίαις. ἐν ᾧ ξενίζονται μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχρσιν, βλασφημοῦντες [...]*.

43. Σε ορισμένες παραστάσεις, υποκριτής ήταν ο ίδιος ο αυτοκράτορας! Σουητ., *vita Neronis*, 21, 46, Δίων. Κάσ., *LXIII* 9, 4 - 6.

44. 28, 17 – 20.

45. 28, 21 – 22.

Ρώμη (ως το 61 – 62) και πιθανότατα η δράση του όξυνε ακόμη περισσότερο τις σχέσεις Ιουδαίων και χριστιανών. Ο Φίλων αναφέρει σε ένα από τα έργα του πως οι συμπατριώτες του απεχθάνονταν ως το χειρότερο εχθρό τους όποιον προσπαθούσε να καταργήσει ή να διακωμωδήσει το Νόμο.⁴⁶

Η δίκη του Παύλου ενώπιον του Νέρωνα ήταν μάλλον η πρώτη φορά κατά την οποία η ρωμαϊκή διοίκηση διέκρινε πιο ξεκάθαρα τους χριστιανούς ως ομάδα από την ιουδαϊκή κοινότητα στη Ρώμη. Είναι αξιοσημείωτο πως, ενώ στις δικαστικές ακροάσεις που περιγράφονται στις Πράξεις δε γίνεται σχεδόν ποτέ διάκριση μεταξύ χριστιανών και Ιουδαίων, στις θύραθεν πηγές των αρχών του δεύτερου αιώνα οι Ρωμαίοι ουδέποτε αντιμετωπίζουν το Χριστιανισμό ως μια μορφή Ιουδαϊσμού. Οι αρχές πλέον διακρίνουν πως οι χριστιανοί δεν δικαιούταν την προνομακική μεταχείριση που επιφύλασσόταν στην Ιουδαϊκή κοινότητα και, συνεπώς, **τους ήταν κάτι άγνωστο**. Δεν ήταν Ιουδαίοι, δεν ελέγχονταν από την ηγεσία του Ιουδαϊσμού και παντού κυκλοφορούσαν ένα σωρό φήμες εναντίον τους. Η εντύπωση που θα προξένησε το γεγονός αυτό στις αρχές, ανεξάρτητα από την έκβαση της δίκης του Παύλου, ήταν σίγουρα αρνητική.

Οι αρνητικές αναφορές στους Ιουδαίους που εντοπίζονται συχνά σε Λατίνους και Έλληνες συγγραφείς των ρωμαϊκών χρόνων πολλές φορές συσκοτίζουν την πραγματική σχέση Ιουδαίων και ρωμαϊκών αρχών, ιδιαίτερα τον πρώτο μεταχριστιανικό αιώνα. Ανεξάρτητα από την άποψη που μπορεί να διακρατούσαν τα μέλη της ρωμαϊκής ελίτ για τις ιουδαϊκές πεποιθήσεις και πρακτικές, οι Ιουδαίοι διατηρούσαν σχέσεις αγαστής συνεργασίας και προστασίας με τη ρωμαϊκή διοίκηση, τουλάχιστον ως το 66, οπότε ξέσπασε η μεγάλη ιουδαϊκή εξέγερση. Στο έργο του Ιώσηπου διασώζονται τουλάχιστον οκτώ αυστηρές

συστάσεις των ρωμαϊκών αρχών σε πόλεις της Μ. Ασίας να μην παρεμποδίζονται οι λατρευτικές πρακτικές των Ιουδαίων, φαινόμενο δίχως προηγούμενο στις σχέσεις ρωμαϊκής διοίκησης και ξένων λατρευτικών πρακτικών. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Τιβέριου, μνημονεύεται ένα διάταγμα το οποίο διέταζε την εξορία όλων των Ιουδαίων από τη Ρώμη και την απαγόρευση των αιγυπτιακών και των Ιουδαϊκών λατρειών εντός της πόλης, αλλά η ισχύς του ήταν σύντομη και δεν επηρέασε τη σχέση των Ιουδαίων και αρχών στην υπόλοιπη επικράτεια. Η αρνητική στάση του Γαΐου έναντι των Ιουδαίων διήρκησε όσο και η σύντομη διακυβέρνησή του (38 – 41), ενώ ο Κλαύδιος εξέδωσε διάταγμα που επικύρωνε τα προνόμια των Ιουδαίων σε όλη την έκταση της ηγεμονίας, ιδιαίτερα όσον αφορά στις λατρευτικές τους πρακτικές. Το διάταγμα του 49 σχετικά με τη νέα εξορία των Ιουδαίων από την πόλη εξετάστηκε πιο πάνω και τελικά δεν επηρέασε τις σχέσεις των Ιουδαίων με το θρόνο, όντας τίποτε περισσότερο από ένα εφήμερο μέτρο επιβολής της τάξης. Η ιουδαϊκή επιρροή στην ηγεμονική αυλή παρέμεινε ισχυρή στα χρόνια του Νέρωνα. Ο Ιώσηπος, μάλιστα, αναφέρει πως η Ποππαία Σαβίνα ήταν *θεοσεβής* - ήταν δηλαδή εξοικειωμένη σε κάποιο βαθμό με τις διδασκαλίες του ιουδαϊσμού και τις υποστήριζε.⁴⁷

Οι Ιουδαίοι ήταν μακράν η πιο άρτια οργανωμένη και πειθαρχημένη κοινότητα της

47. Ίωσ., *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία*, XX 195. Πρβλ., *Βίος Ίωσήπου*, 13 – 6. Φυσικά, σε καμία περίπτωση δεν χειραγωγούταν ο Νέρων από τους Ιουδαίους της Ρώμης: ξέρουμε λ.χ. ότι σε μια περίπτωση στέρησε τα πολιτικά δικαιώματα των Ιουδαίων στην πόλη της Καισάρειας - Ίωσ., *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία*, XX 183. Ωστόσο, είναι επαρκώς τεκμηριωμένη η εύνοια με την οποία συνήθιζε να αντιμετωπίζει τα αιτήματα των Ιουδαίων. Μάλιστα ο Σουητώνιος παραθέτει ένα ενδιαφέρον ανέκδοτο για το Νέρωνα, επινοημένο αναμφισβήτητα από εχθρούς του, αλλά άξιο μνείας: ισχυρίζεται ότι ο Νέρων σκεφτόταν κάποια στιγμή να αποποιηθεί της εξουσίας του στη Ρώμη και να βασιλέψει στην ανατολή με πρωτεύουσά του την Ιερουσαλήμ! Σουητ., *Vita Neronis*, XL 2.

46. Φίλ., *πρεσβεία προς Γάιον*, 211.

ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, διασπαρμένη σε κάθε της γωνιά, ενώ μόνο στη Ρώμη, ίσως έφταναν, ή και ξεπερνούσαν, τις 40.000.⁴⁸ Οι Ιουδαίοι ιθύνοντες είχαν ιδιαίτερη πείρα στην πολιτική. Γνώριζαν τι ενοχλούσε τους Ρωμαίους και ήταν σε θέση να ασκήσουν πίεση στον ηγεμονικό οίκο. Η χριστιανική εκκλησία δεν διέθετε σε καμία περίπτωση άτομα με ανάλογη εμπειρία και επιρροή τη δεκαετία του 60.

Μήπως, λοιπόν, ο διωγμός υποκινήθηκε από Ιουδαίους που επιθυμούσαν την εκρίζωση της χριστιανικής εκκλησίας από τη Ρώμη; Όχι. Μια τέτοια υπόθεση είναι σίγουρα υπερβολική. Η σύγκρουση, όμως, του χριστιανισμού με την ιουδαϊκή κοινότητα της Ρώμης ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για την αρνητική στάση των αρχών έναντι της εκκλησίας πριν το 64. Αυτό το συμπέρασμα συναρμολώνει ικανοποιητικά όλες τις διαθέσιμες πηγές, καθώς και τη γενικότερη στάση των χριστιανών έναντι τόσο των Ιουδαίων όσο και των αρχών.

Εμπρηστές ή Χριστιανοί;

Φτάνουμε και στο τελικό μας ερώτημα: οι χριστιανοί της Ρώμης διώχτηκαν το 64 ως εμπρηστές, ή απλά επειδή ήταν χριστιανοί, διωκόμενοι απλά επειδή έφεραν αυτό το όνομα;

Ο Τάκιτος περιγράφει το διωγμό ως έκτακτο μέτρο που έλαβε ο Νέρων για να κατασιγάσει την οργή του πλήθους, για το «δημόσιο καλό», καθώς και για να αποσειεί από πάνω του το στίγμα του εμπρηστή. Η φύση των διώξεων συνάδει με αυτόν τον ισχυρισμό: δεν καταγράφεται κάποια απαγόρευση των συναθροίσεων των χριστιανών ή των λατρευτικών τους πρακτικών, ούτε κάποια εκδίωξη ή εξορία τους από την πόλη ή την Ιταλία. Παρόμοια «σιγή» εντοπίζεται και στη

χριστιανική γραμματεία. Επιπρόσθετα, σε μέτρα που είχαν ληφθεί εναντίον μελών άλλων λατρειών, όπως του Βάκχου, της Ίσιδος, καθώς και εναντίον των Ιουδαίων και αστρολόγων, η εκτέλεση ήταν πάντοτε η ύστατη ποινή, που επιβαλλόταν σε περίπτωση που δεν ακολουθούσαν οι υπόλοιπες διατάξεις, (όπως εξορία από την πόλη, διακοπή των τελετουργιών και των δημόσιων συναθροίσεων κτλ.).⁴⁹ Ωστόσο, στην περίπτωση των χριστιανών δεν μνημονεύεται καμία τέτοια δυνατότητα. Όσοι συνελήφθησαν, εκτελέστηκαν. Ο χειρισμός αυτός μοιάζει πρόχειρος, υπαγορευμένος από κάποια συγκυρία. Είναι, λοιπόν, λογικό να αποδεχθούμε τη μαρτυρία του Τάκιτου και να θεωρήσουμε τις διώξεις ένα έκτακτο μέτρο που αποσκοπούσε στη βελτίωση της εικόνας του αυτοκράτορα και στην εκτόνωση της λαϊκής οργής. Όταν οι στόχοι αυτοί εξυπηρετήθηκαν και η κρίση καταλάγιασε, ο διωγμός σταμάτησε.

Θα ήταν, ωστόσο, λάθος να πιστέψουμε πως οι χριστιανοί απλά θυσιάστηκαν στο βωμό της δημόσιας εικόνας του Νέρωνα κι ότι η σχετική ιδέα ανήκε αποκλειστικά σε εκείνον, όπως ο Τάκιτος θέλει να πιστέψουμε. Ο διωγμός προφανώς έχαιρε της γενικής αποδοχής της κεντρικής διοίκησης. Εξάλλου, οι αρχές συνήθιζαν να διώκουν ενοχλητικές ή «επικίνδυνες» θρησκευτικές ομάδες επ' ευκαιρία κάποιου σκανδάλου, εγκλήματος κτλ. που θα εξασφάλιζε τη λαϊκή υποστήριξη. Οι χριστιανοί ήταν, λοιπόν, εξαιρετική επιλογή για τη γενικότερη διαχείριση αυτή της περιόδου κρίσης στη Ρώμη: αντιπαθείς, εν δυνάμει επικίνδυνοι, γνωστοί ως ιερόσυλοι και ανήθικοι και σχετικά λίγοι, θα πλήττονταν εύκολα, εξυπηρετώντας τόσο το «δημόσιο συμφέρον» όσο και την εικόνα του αυτοκράτορα.

48. Feldman, ό. π., σ. 92.

49. Για την πάγια αυτή πολιτική της Ρώμης, βλ. Beard ό. π., σ. 230.

Με ποια κατηγορία, λοιπόν, εκτελέστηκαν οι χριστιανοί; Ο Τάκιτος λέει πως κατηγορήθηκαν ως εμπρηστές, αλλά είναι αμφίβολο το κατά πόσον αυτή ήταν μια επίσημη ή ανεπίσημη κατηγορία, καθώς και το ακριβές περιεχόμενό της. Η κατηγορία του εμπρησμού ήταν μια συνήθης εγκληματική πρόθεση που αποδιδόταν σε επικίνδυνες κοινωνικές ή πολιτικές ομάδες εντός της Ρώμης, για να διασφαλιστεί η λαϊκή υποστήριξη.⁵⁰ Άλλωστε, και η κατηγορία του εμπρησμού της πόλης από το Νέρωνα εντάσσεται σε μια συνήθη τακτική σπύλωσης εναντίον μισητών ηγεμόνων. Η άναρχη δόμηση της πόλης, οι ξύλινες, επισφαλείς πολυκατοικίες και τα στενά δρομάκια καθιστούσαν τον εμπρησμό ήταν το απόλυτο έγκλημα κατά της πόλης και των κατοίκων της, εφικτό μόνο από διεστραμμένες διάνοιες.

Επομένως, εύκολα θα μπορούσαν οι χριστιανοί να κατηγορηθούν ως εμπρηστές. Δυστυχώς ο Τάκιτος δεν διευκρινίζει κατά πόσον η κατηγορία του εμπρησμού ήταν επίσημη ή ανεπίσημη, αν εκδόθηκε, δηλαδή, σχετικό συγκλητικό «δόγμα» (προβούλευμα) ή ήταν απλά μία έμπνευση της στιγμής που εφαρμόστηκε άμεσα. Είναι αλήθεια πως αν είχε διατυπωθεί επίσημα μια κατηγορία σαν αυτή, θα αναμέναμε απάντηση σε κάποιο απολογητικό ή άλλου είδους χριστιανικό έργο, καθώς και σχετικές αναφορές τόσο στον Πλίνιο, όσο και στο σφοδρό πολέμιο των χριστιανών Κέλσο. Ωστόσο, σχετική αναφορά δεν εντοπίζεται πουθενά.⁵¹

Μόνη λογική ερμηνεία, λοιπόν, είναι πως οι χριστιανοί ουδέποτε κατηγορήθηκαν επίσημα ως εμπρηστές: συνελήφθησαν και

καταδικάστηκαν υπό το βάρος των φημών και της αρνητικής τους υπόστασης ενώπιον των αρχών, ως μια διεφθαρμένη και επικίνδυνη για το κοινωνικό σύνολο ομάδα ανθρώπων - δηλαδή απλά επειδή ήταν χριστιανοί, ιδιότητα την οποία ο Νέρων ή η ρωμαϊκή κοινωνία ανεπίσημα συσχέτισαν και με το έγκλημα του εμπρησμού. Άλλωστε ο Τάκιτος ισχυρίζεται πως εκτελέστηκαν όσοι ομολόγησαν πως ήταν χριστιανοί, όχι εμπρηστές. Τα βασανιστήρια που τους επιβλήθηκαν ήταν για να κατονομάσουν κι άλλους χριστιανούς, όχι για να επιβεβαιωθεί αν είχαν όντως βάλει φωτιά στην πόλη.

Με το συμπέρασμα αυτό συμφωνούν τα συνοπτικά ευαγγέλια, τα οποία, ως πηγές, είναι σύγχρονα των γεγονότων που μας απασχολούν. Στα συνοπτικά ευαγγέλια υπάρχουν αναφορές στα γεγονότα της επανάστασης των Ιουδαίων και της καταστροφής της Ιερουσαλήμ από τους Ρωμαίους το 70.⁵² Ας σημειωθεί πως τα υπό εξέταση χωρία στοχεύουν στην οικοδόμηση πίστης στην προφητική ικανότητα του Ιησού: καμιά έκφραση δεν έχει επιλεγεί τυχαία, γιατί έχει καταγραφεί με τη μορφή προφητικής εξαγγελίας. Η ομοιότητα των αποσπασμάτων λανθασμένα ερμηνεύεται από ορισμένους ως «απλή αντιγραφή»: ο εκάστοτε ευαγγελιστής συνέτασσε το ευαγγέλιό του κατά βούληση, ενσωματώνοντας σε αυτό τις αφηγήσεις που θεωρούσε έγκυρες και εξυπηρετούσαν το στόχο του έργου του. Η ομοιότητα υποδηλώνει στην πραγματικότητα ιστορική ακρίβεια: ένας ευαγγελιστής δεν θα αντέγραφε μια λανθασμένη ή ανακριβή λεπτομέρεια, η οποία θα υποσκέλιζε την προφητική αξία του κειμένου του. Τα σχετικά αποσπάσματα, κατ' αντιπαράθεση, έχουν ως εξής:

50. Λιβ., XXXIX 14, 10, Σαλ., *Bellum Catilinae*, XLIII 2, Ιωσήφ., *Ιουδ. Πολ.*, XLVII – LXI. Σουητ., *vita Vittelii*, XVII.

51. Barnes, ό. π., 34.

52. *Κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιον*, 13, 9 – 14, *Κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον*, 10, 17 – 23, 24, 4 – 24, 16, *Κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον*, 21, 8 – 19.

Κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιον, 13, 9 – 14:	Κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον, 10, 17 – 23· 24, 4 – 24, 16:	Κατὰ Λουκὰν εὐαγγέλιον, 21, 8 – 19:
<p>[...] βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτοὺς· παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγωγὰς δαρήσεσθε καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. [...] Ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐστηκότα ὅπου οὐ δεῖ, ὁ ἀναγινώσκων νοεῖτω, τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη [...].</p>	<p>[...] προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσιν γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς· καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν. [...] παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον καὶ πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. [...] τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλῖψιν καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου. καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοὶ καὶ ἀλλήλους παραδώσουσιν καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους. [...] Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως [...].</p>	<p>[...] πρὸ δὲ τούτων πάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ’ ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ διώξουσιν, παραδιδόντες εἰς τὰς συναγωγὰς καὶ φυλακάς, ἀπαγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου· ἀποβήσεται ὑμῖν εἰς μαρτύριον. [...] παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων, καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν, καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. [...] Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων Ἱερουσαλήμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.</p>

Οἱ ευαγγελιστές περιγράφουν με ἀδρὴ χρονολογικὴ σειρά τα γεγονότα που θα λάμβαναν χώρα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἰησοῦ ὡς τὴν πρώτη πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ τὸ 66. Καὶ στις τρεῖς ἀφηγήσεις, ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ τὸ ξέσπασμα τοῦ πολέμου, γίνεται ἀναφορά σε διώξεις που καταλήγουν στὴ σύλληψη καὶ τὴν ἐκτέλεση χριστιανῶν, διώξεις που ἀναμφίβολα περιλαμβάνουν καὶ τὰ περιστατικά τοῦ 64. Ἡ κατηγορία παρουσιάζεται με σαφήνεια: ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. Συνεπῶς, τὰ ευαγγέλια τοποθετοῦν τὸν πρώτο γιὰ τὸ «ὄνομα» διωγμὸ πρὶν τὸ 66. Ἀνάλογη αἴσθησις ἀφήνει ἓνα ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἀπολογητῆ Μελίτωνος που ἀναφέρεται στις διώξεις τοῦ 64:

Μόνον ἀπὸ ὅλους, οἱ Νέρων καὶ Δομιτιανός, ἀφ’ οὗ πείστηκαν ἀπὸ ὀρισμένους κακόβουλους ἀνθρώπους, θέλησαν νὰ διαβάλουν τὴ διδασκαλία μας, καὶ ἀπὸ αὐτοὺς κατέληξαν νὰ διαδίδονται τούτα τὰ συκοφαντικά ψεῦδη, μέσω μίας παράλογης συνήθειας.⁵³

53. Τὸ ἀπόσπασμα διασώζει ὁ Εὐσέβιος στὴν ἐκκλησιαστικὴ τοῦ ἱστορία, IV 26, 25 – 6: *Μόνον πάντων, ἀναπεισθέντες ὑπὸ τινῶν βασκάνων ἀνθρώπων, τὸν καθ’ ἡμᾶς ἐν διαβολῇ καταστήσαι λόγον ἠθέλησαν Νέρων καὶ Δομιτιανός, ἀφ’ ὧν καὶ τὸ τῆς συκοφαντίας ἀλόγῳ συνηθείᾳ περὶ τοὺς τοιοῦτους ῥυῆναι συμβέβηκεν ψεῦδος.*

Η σειρά με την οποία παρουσιάζει τα γεγονότα ο Τάκιτος (ο διωγμός ακολούθησε τους θρησκευτικούς καθαρμούς) αφήνει χώρο και για μία ακόμα υπόθεση: ίσως οι χριστιανοί να θεωρήθηκαν **ηθικοί** και όχι φυσικοί αυτουργοί της πυρκαγιάς. Ίσως η κατηγορία περί εμπρησμού να παρήχθη από την πεποίθηση πως εξαιτίας των εγκλημάτων και των ιεροσυλιών τους οι χριστιανοί προκάλεσαν την οργή των θεών, κι αυτοί με τη σειρά τους δεν προστάτεψαν την πόλη από την καταστροφική πυρκαγιά.

Είναι αλήθεια πως κατά το δεύτερο αιώνα, οι χριστιανοί συχνά θεωρούνταν υπαίτιοι φυσικών καταστροφών.⁵⁴ Δυστυχώς, δεν υπάρχει τρόπος να επιβεβαιώσουμε αν η κατηγορία του εμπρησμού το 64 εντάσσεται σε αυτό το ερμηνευτικό πλαίσιο. Παρόλα αυτά, η υπόθεση αυτή ερμηνεύει τη σιωπή των χριστιανών γύρω από την κατηγορία, δεν συγκρούεται με καμιά από τις διαθέσιμες πηγές και συνάδει με τις πρακτικές της ρωμαϊκής άρχουσας τάξης, η οποία θεωρούσε απόλυτα θεμιτό να χρησιμοποιεί τη λαϊκή δεισιδαιμονία για τη χειραγώγηση των μαζών.⁵⁵

Η συμφορά του 64 δε θα μπορούσε να μην προσλάβει θρησκευτικές προεκτάσεις, ειδικά στη Ρώμη, της οποίας οι πολίτες εκτιμούσαν πολύ την αξία των οίωνων και των θείων σημείων. Οι επιζήσαντες μπορούσαν να τη συγκρίνουν μόνο με τη θρυλική καταστροφή της πόλης από τους Γαλάτες το 396 π.Χ.⁵⁶ Η εκατόμβη των θυμάτων καθώς και η ολοσχερής

καταστροφή αρχαίων μνημείων και ιερών που ανήγαν τις καταβολές τους στις απαρχές της πόλης συγκλόνισε τους στις απαρχές της πόλης συγκλόνισε τους Ρωμαίους. Οι Τάκιτος και Κάσσιος δεν παρέλειψαν να αναφερθούν στη θρησκευτική διάσταση που προσέλαβε η καταστροφή: αναζητήθηκαν (ή κατασκευάστηκαν) χρησμοί που προφήτευαν τη συμφορά, και οργανώθηκαν από τις αρχές τελετουργίες εξευμενισμού ώστε να κατασιγαστεί η ο φόβος και η σύγχυση των μαζών.⁵⁷ Η επιλογή των θεοτήτων που επιλέχθηκαν δεν ήταν τυχαία: ο Volcanus ήταν ρωμαϊκή θεότητα της καταστρεπτικής φωτιάς και η γιορτή προς τιμήν του ήταν στις 23 Αυγούστου, λίγο μετά την πυρκαγιά δηλαδή, ακριβώς γιατί κατά τους θερινούς μήνες η πόλη χρειαζόταν ακόμη περισσότερο την προστασία του. Εξάλλου, πρώτιστος σκοπός της λατρείας του ήταν η αποτροπή των πυρκαγιών. Η Ceres, θεότητα της γονιμότητας, είχε την έδρα της στον Αβεντίνο, κοντά στο σημείο όπου ξέσπασε η φωτιά, και η σημαντικότερη από τις γιορτές τελούνταν επίσης τον Αύγουστο.⁵⁸

Σχεδόν οτιδήποτε μπορούσε να εκληφθεί ως οίωνος από τις δεισιδαίμονες μάζες στη Ρώμη, πόσο μάλλον μια συμφορά τέτοιων διαστάσεων. Ένας οίωνος βασικά αποκάλυπτε πως κάτι είχε διαταράξει σοβαρά τη σχέση ενός ατόμου ή της κοινότητας με κάποιον θεό ή θεούς.⁵⁹ Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η πλειονότητα των κατοίκων θα ερμήνευσε το όλο γεγονός ως θείο μένος για κάποια προσβολή από την πλευρά της πόλης. Ποια ήταν η συνήθης αντίδραση σε τέτοιες περιπτώσεις; Αν οι αρχές αποδέχονταν ένα σημάδι ως οίωνο με σημασία για την κοινότητα, ανέθετε στους κρατικούς οίονοσκόπους (*haruspices*) να κάνουν έρευνα και να προτείνουν τα λεγόμενα *remedia*, δηλαδή συγκεκριμένες ενέργειες που θα αποκαθιστούσαν τη σχέση της κοινότητας με

54. *Apologeticus*, XXXVII 2, XL 1 – 2.

55. Είναι ενδιαφέρον το σχόλιο του Πολύβιου (Πολυβ., VI 56) που θαύμαζε τον τρόπο με τον οποίο οι ρωμαϊκές αρχές χρησιμοποιούσαν το φόβο του υπερφυσικού και τη λατρεία για τη χειραγώγηση των μαζών. Βλ. σχόλια στο de Ste Croix, G. E. M., *Ο Χριστιανισμός και η Ρώμη – Διωγμοί, Αιρέσεις και Ήθη, Συλλογή Κειμένων – Επιμέλεια Κυρτάτας Δ., μτφρ. Κράλλη Ι., MIET, Αθήνα 2005*, σσ. 16 – 7, και μια διαφορετική άποψη στη Beard, ό. π., σ. 108 - 9.

56. Βλ. Δίων. Κάσ., LXII 18, 1: [...] τὸ δὲ δημόσιον ὄδνρομένους ἀναμνησθεσθαι ὅτι καὶ πρότερόν ποτε οὕτως ὑπὸ τῶν Γαλατῶν τὸ πλεῖον τῆς πόλεως διεφθάρη.

57. Δίων. Κάσ., LXII 18, 3 – 5. Πρβλ. Τάκ., *Annales*, XV 41.

58. OCD³ s. v. *Volcanus, Ceres*.

59. Beard, North και Price, ό. π., σ. 38.

τους θεούς και, το κυριότερο, καθησύχαζαν τις μάζες και ενίσχυαν το κύρος των αρχών, των οποίων βασικότατος θεσμικός ρόλος ήταν η διατήρηση της εύνοιας του θείου στοιχείου. Αυτήν ακριβώς τη διαδικασία βλέπουμε να ακολουθείται στην αφήγηση του Τάκιτου. Το μέγεθος, όμως, της συμφοράς δεν καθησύχασε το λαό όπως ίσως έλπιζαν οι αρχές, κι ιδιαίτερα ο Νέρων, που με τις ακρότητές του θα μπορούσε εύκολα να στιγματιστεί ως αυτός που ίσως είχε προσβάλει τους θεούς. Ήταν προφανές πως κάτι επιπρόσθετο έπρεπε να γίνει σε αυτήν την περίπτωση.

Υπάρχει και κάτι ακόμη πάρα πολύ ενδιαφέρον: η επίσημη ρωμαϊκή εθιμοτυπία απαιτούσε σε περιπτώσεις καταστροφών ή επικείμενου κινδύνου, οι αρχές και κυρίως η Σύγκλητος, μετά από γνωμοδότηση εξουσιοδοτημένων ιερέων, αποφάσιζε τη διενέργεια μιας διαδικασίας γνωστής ως *supplicatio*, που περιλάμβανε επικλήσεις και δεήσεις από ολόκληρη την πόλη ή από κάποια ομάδα της, ειδικά γυναίκες,⁶⁰ προς όλους ή προς συγκεκριμένους θεούς, με σκοπό τον εξιλασμό για κάποια προσβολή ή την εξασφάλιση υποστήριξης. Τέτοιου είδους τελετουργίες μπορούσαν να κρατήσουν από μία μέρα ως χρόνια ολόκληρα και πολύ συχνά ακολουθούσαν μετά την προσφυγή των αρχών στους Σιβυλλικούς χρησμούς για βοήθεια. Στις περιπτώσεις αυτές, οι κάτοικοι της πόλης εκπλήρωναν τα καθήκοντά τους αυτά **δημόσια**, κυρίως με την προσφορά κρασιού και θυμιάματος, καθώς και με συμμετοχή σε άλλες εξιλαστήριες τελετές.⁶¹

Τα όσα περιγράφει ο Τάκιτος πως έγιναν για τον εξευμενισμό των θεών μετά την καταστροφή σχεδόν ταυτίζονται με αυτές τις περιγραφές. Είναι πολύ πιθανό όλες αυτές οι δημόσιες πράξεις λατρείας και εξιλασμού που ζητήθηκαν με πρωτοβουλία των αρχών από τους

κατοίκους της Ρώμης να ήταν και η τελευταία ψηφίδα στο μωσαϊκό της δίωξης: οι χριστιανοί πιθανότατα δεν συμμετείχαν (τουλάχιστον η περισσότεροι από αυτούς), ούτε καν για τυπικούς λόγους, κι η στάση τους θα ήταν ακατανόητη ακόμη και σε εθνικούς που ίσως τους συμπαθούσαν. Οι Ιουδαίοι, επίσης, δεν θα συμμετείχαν, αλλά αυτοί είχαν τη δική τους λατρεία και την άδεια του κράτους και της παράδοσης να ενεργούν διαφορετικά. Οι χριστιανοί, όμως, είχαν αφοριστεί από τον Ιουδαϊσμό και δεν απολάμβαναν πια την αιγίδα των προνομίων του. Με τη την άρνησή τους να συμμετάσχουν, οι χριστιανοί μπήκαν αμέσως στο στόχαστρό τόσο των αρχών, όσο και των μαζών.

Ο Τάκιτος καθιστά σαφές πως ο διωγμός κατά της εκκλησίας ξέσπασε μετά την ολοκλήρωση των σχετικών τελετουργιών και δεήσεων, δηλαδή μετά τις γιορτές και τα δρώμενα του Αυγούστου, σχεδόν δύο μήνες μετά την πυρκαγιά. Φαίνεται, λοιπόν, πως οι ιδιάζουσες περιστάσεις υπό τις οποίες έλαβε χώρα ο διωγμός των χριστιανών συνέβαλαν στην εν γένει ενοχοποίηση της χριστιανικής ιδιότητας. Η σύγχυση των ημερών, τα εξαγριωμένα πλήθη που αποζητούσαν δικαιοσύνη, ο φόβος της διοίκησης για εξέγερση εντός της πρωτεύουσας, η κριτική εναντίον του Νέρωνος, το κακό όνομα που είχαν ήδη δημιουργήσει οι χριστιανοί ήταν παράγοντες που διαμόρφωσαν ένα ασαφές και πρόχειρο πλαίσιο ποινικοποίησης των χριστιανών, που έμελλε, ωστόσο, να διαρκέσει. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες θρησκευτικές ομάδες που είχαν διωχθεί από τις αρχές, οι χριστιανοί θα παρέμεναν για αρκετό καιρό σε ένα ασαφές καθεστώς παρανομίας.

Η διατήρηση χαρακτηριστικών που οι αρχές θεωρούσαν επικίνδυνα, όπως η μη συμμετοχή στη δημόσια και αυτοκρατορική λατρεία, συνέβαλε στο να καθιερωθεί η χριστιανική ιδιότητα ως ποινικό αδίκημα. Η ρωμαϊκή κοινωνία, και ιδιαίτερα οι ρωμαϊκές

60. Λιβ., XXV 12, 15.

61. OCD³ s. v. *supplicationes*. Beard, ό. π., σ. 243, 261.

αρχές, δε μετέβαλαν εύκολα διάφορα στερεότυπα που είχαν διαμορφώσει γύρω από συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες.⁶² Ανηθικότητα, κανιβαλισμός, έλλειψη νομιμοφροσύνης και ιεροσυλία διαπλέκονται στις διώξεις αυτές αλλά και σε όσες ακολούθησαν αργότερα με τρόπο που ούτε η ρωμαϊκή διοίκηση είναι σε θέση πλέον να διαλευκάνει. Ούτε και θέλει, άλλωστε, όπως φαίνεται από την απόκριση του Τραϊανού προς τον Πλίνιο. Σημασία είχε ότι ήταν απόλυτα αφοσιωμένοι σε μια επικίνδυνη και ομιχλώδη λατρευτική οργάνωση. Ανεξάρτητα από τους λόγους για τους οποίους ισχυριζόταν ότι δίωκε την εκκλησία, η ρωμαϊκή διοίκηση προσπαθούσε κυρίως να διασπάσει αυτήν την τόσο ενοχλητική και επικίνδυνη προσωπική και συλλογική αφοσίωση: κανείς δεν παύει να είναι εγκληματίας ή ιεροσυλος ή άθεος απλά επειδή επικαλείται το όνομα μιας θεότητας ή προσφέρει σπονδή στο Δαίμονα του ηγεμόνα. Όσοι το έκαναν, όμως, δεν θεωρούνταν πλέον επικίνδυνοι, γιατί η αυτή αφοσίωση που τόσο φόβιζε τη διοίκηση ήταν στην περίπτωσή τους σαθρή. Ήταν άτομα που τελικά μπορούσαν να ελεγχθούν όταν το απαιτούσαν οι περιστάσεις. Όσοι δεν το έκαναν, όμως, ήταν καλύτερο να εκτελεστούν, καθώς αποτελούσαν εστία κινδύνου.

Συμπεράσματα

Στόχος της προκείμενης μελέτης ήταν η καλύτερη κατανόηση της διαδικασίας που κατέστησε τη διατήρηση της χριστιανικής

ιδιότητας τιμωρητέα από τις ρωμαϊκές αρχές. Η κατάσταση αυτή, η οποία παρουσιάζεται ως παγιωμένη την εποχή του Πλίνιου και του Τραϊανού, δεν μπορεί παρά να ανάγει τις καταβολές τις στον περίφημο νερόνιο διωγμό κατά την εκκλησία της Ρώμης.

Παρά την αποσπασματικότητα των πηγών, μπορούμε με κάποια ασφάλεια να φτάσουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

- η ποινικοποίηση του χριστιανικού ονόματος είχε την αφετηρία της στη σύγκρουση Ιουδαϊσμού και χριστιανισμού. Η χριστιανική εκκλησία είχε αποκτήσει κακή φήμη μεταξύ των εθνικών στη Ρώμη πριν από το 64.
- Εξαιτίας αυτής της σύγκρουσης, οι χριστιανοί έγιναν γνωστοί με αρνητικό τρόπο στις αρχές, οι οποίες αντιμετώπισαν με έντονη καχυποψία διάφορα χαρακτηριστικά τους που παραδοσιακά θεωρούνταν επικίνδυνα από τη ρωμαϊκή άρχουσα τάξη.
- Όταν οι χριστιανοί αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στις δημόσιες τελετές εξιλασμού που ακολούθησαν την πυρκαγιά, επέσυραν ακόμη περισσότερο τη δυσμένεια των εθνικών.
- Η πυρκαγιά του 64 επέβαλε την εφαρμογή δημοφιλών μέτρων, ένα από τα οποία ήταν εν τέλει και η πάταξη της τοπικής εκκλησίας.
- Οι χριστιανοί μάλλον κατηγορήθηκαν ανεπίσημα ως «εμπρηστές», με την έννοια πως επέφεραν τη δυσμένεια των θεών στην πόλη και τελικά συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν απλά επειδή ήταν χριστιανοί, καθιστώντας τις Νερόνιες διώξεις τον πρώτο διωγμό για το «Όνομα».

Τα γεγονότα αυτά, καθώς και η άρνηση της εκκλησίας να προσαρμοστεί στις επιταγές της ρωμαϊκής διοικητικής νοοτροπίας, επέδρασε σημαντικά στον τρόπο που αντιμετώπισαν οι

62. Λ.χ., συναντάμε σε πολλούς και εξαιρετικά ενημερωμένους αρχαίους συγγραφείς ανακριβείς γενικολογίες γύρω από ευρέως γνωστά ιουδαϊκά έθιμα και πρακτικές, παρά την εκτενή διάδοση του Ιουδαϊσμού σε όλη τη Μεσόγειο. Ο ίδιος ο Αύγουστος δηλώνει στον Τιβέριο σε μια από τις επιστολές του (Σουητ., *vita Divi Augusti*, LXXVI): *Ούτε και ο Εβραίος, αγαπητέ μου Τιβέριε, δεν νηστεύει με τόση επιμέλεια τα Σάββατα με όση νήστευα εγώ σήμερα [...].* Φυσικά, οι Ιουδαίοι δε νήστευαν το Σάββατο.

αρχές τη χριστιανική εκκλησία, και καθιέρωσε τη διατήρηση της χριστιανικής ιδιότητας ως ένα άτυπο ποινικό αδίκημα, τιμωρητέο με θάνατο. Αυτή την ιδιάζουσα πολιτική έναντι της εκκλησίας χαρακτήρισε «νερώνειο θεσμό» ο Τερτυλλιανός (*institutum Neronianum*), το μόνο θεσμοθέτημα, όπως (λανθασμένα) ισχυρίζεται, που ξεκίνησε από το Νέρωνα και διατηρήθηκε από τους προκατόχους του.⁶³

⁶³. Τερτυλ., *Ad Nationes*,